

přesvědčení toho bystrým duchem odhalil mnohou jednostrannost náuk předchůdcův. Kládl váhu na subjektivnou i objektivnou stránku určování hodnoty a důraz na to, že hodnota není veličinou vztažnou. Myslím ale, že sám upadl v omyl, jehož vystřihání chválil na Carey'ovi a Bastiat'ovi, že totiž neučinil rozdílu mezi hodnotou a užitkem. Nebo je-li hodnota výsledek oceňování nebo měření úspěchu hospodářského, a jsou-li jednotlivé hodnoty podíly hodnoty hromadné, s kterouž stojí v poměru takovém, že klesající k zvýšení jejímu přispívají, myslím, že tato není leč *dostatkem* hospodářským nebo-li potřebou objektivnou, jejíž podíly neboli užitky jednotlivé nazývá Dühring hodnotami. Zdají se nasvědčovati tomu slova jeho, když praví, že chtějíce určití užitečnost pozemku, tážeme se na užitky jisté doby, ptajíce se ale po hodnotě, chceme zvědětí příjmy, jakéž dají ceny odbytých výrobků nebo užitků, a že vlastním předmětem oceňování hodnoty pozemků jest souhrn výrobků a užitků příjmy dávajících. Dle toho nebyla by hodnota leč v penězích vyjádřená užitečnost, a při určování hodnoty hledělo by se jediné k této. Jak se to má pak s druhým od Dühringa za oprávněného uznaným činitelem hodnot určování, totiž s nákladem?

III. Náuka výroby a rušby.

§. 115. Poznání hodnot vede k tvoření jich.

Poznání hodnot neostalo bez účinku na posavadní hospodaření. Poznáv hodnotu rozmanitých látek potravních snažil se hospodář nabytí jich. Poznáv hodnotu masa zvířecího, počal ho dobývatí, stal se lovcem. Nelovil ale dlouho pouhýma rukama. Zhotovil si palici, kterouž rozbíjel šelmě nejtvrdší lebku. Vztýčiv ostrou kost dravce na kyj, opatřil si kopí, uvázav tetivu na větev, zhotovil lučiště, a teplou koží skoleného dravce oděný lovil zvěř, kterouž mu nebylo lze dříve pronásledovati pro krutost zimy. Palice, kopí, lučiště, oděv byly asi první hodnoty, kterýchž ruka lidská tvořila.

Když poznal hodnotu obilí, neobmezil se prahospodář více na chování a sbírání ovoce datlovníků, kokosníků, chlebovníků a jiných stromů krmných, alebrž oddal se též vychovávání dítek vesničných. Ani tu nepracoval dlouho prací neozbrojenou. Obilí se ne-

daří v půdě nerozdrobené, nezkypřelé, neobrácené a nesvlažené. K práci této potřeboval nástrojů. Byť nevyráběl hned pluživa bezvadného s radlicí a krojidlem, přece snažil se utvořiti nástrojů obdělávání půdy poněkud usnadňujících. N. p. zašpicatěl kámen, ohnul kmen a j.

Pokrmu požíval z počátku syrové. Poznav ale hodnotu krmě na ohni připravené, sušil a udil maso, dlabal díru do dřeva, naplnil ji vodou a házeje do ní kameny rozpálené vařil, jako podnes činí Indián severoamerický. Později teprvé přikročil k zhotovování nádobí hlíněného.

Pokud nepoznal hodnotu jiných, byla voda jediným jeho nápojem. Později vzdělával vínodatnou révu a připravoval nápojů líhových z kukuřice, jako podnes obyvatel jižní Ameriky „chicu,“ nebo „murvu,“ kterouž podnes z prosa robí Arab, Abessyňan a obyvatel jižního svahu Himalajského, nebo „kvas“, kterýž vyrábí ze žita obyvatel daleké Rusi.

Poznání hodnoty prostředků narkotických vedlo též k přípravování jejich. Praobyvatel americký pěstoval tabák, koku a maté. Kde jich scházelo, vypomáhal durman, storax, mák, chmel, též muchomůrka, cesmína, rozmarína a j.

Dokud nepoznal hodnoty obydlí pohodlného, ukřýval se pod listím stromoví, v jeskyních a slujích, nebo si vyhrabal jámu, jako podnes činí Papagosové v lesích jihoamerických. Později stavěl přístřeší z kolů zaražených a kůrou pokrytých, jako vidíme posud u obyvatele Vandiemenslandu. Většího pohodlí poskytoval stan, kterýž tvoří z počátku několik holí do země zaražených a koží zvířecí pokrytých, jako vidíme podnes u Charray a Mbayy v stepích amerických; později zastupuje místo kože rohožka upletená, jako nalezáme u Hottentota; na nejvyšším stupni sestává, jako u kmenů Mongolských, z pokryvek plstěných. Konečně poznav hodnotu buď přístřeší stálého, buď tvrze chránící před útoky šelmy zvířecí a lidské, staví člověk vedlé rysu obydlí pevné a pravidelné. Opět vedlo poznání hodnot k tvoření jich.

α) Výroba.

§. 116. Pojem výroby a sil výrobných.

Anaxagoras a Helvetius domnívají se, že veškerý pokrok lidský závisí na podivuhodném ústrojí ruky. Helvetius praví, že

kdyby nám byla příroda na místě rukou a prstů pohyblivých dala paznehty, kdo ví, nebloudil-li by člověk až posavad jako plaché stádo po lese bez umění, bez obydlí, bez obrany proti dravé zvěři v ustavičné starosti o ochranu proti této a o chleb vezdejší? Chtěje se ohraditi proti námitce, že tlapa opičí málo liší se od ruky lidské, hledá důvod nedospělosti opie hlavně v slabém jich rozšíření na zemi, v menší síle tělesné v porovnání s člověkem a skromnosti jich potřeb. Však veliké rozšíření pokolení lidského po všech končinách země, moc člověka nad přírodou a rozmanitost potřeb jeho, jest následek mohutnosti poznávací ducha lidského, zakládající se na snadnějším podržování rozmanitých dojmů duševních, na stejnoměrném bystření *všech* smyslů, na bohatství a rozmanitosti představ, na pořadu smyslů užívání a vzdělávání.

Poznáváje nejrozmanitější hodnoty potravní, rozšiřoval se člověk tam, kde je nalezal. Tedy nikoli ruka, alebrž duch lidský jest příčinou pokroku lidského vůbec a hospodářství zvláště. Poznáváním hodnot vůbec vzbudila se žádost jich dosažení; poznáním cesty k cíli vedoucí povznesla se žádost na stupeň vůle, a vůle vedla k skutku: *k úmyslnému tvoření hodnot cílí k výrobě.*

První a původní nástroj k tvoření hodnot nalezl člověk v těle svém, zvláště v divotvorné části jeho — ruce. Ruka duchem řízená a s přírodou spojená jest mojí vyvádějící díla, kterýchž by slepé síly přírody nikdy vytvořiti nedovedly. Však jak mocna jest práce ve spojení tomto, tak slabá jest sama o sobě. Ani jediné látky nerostní, rostlinné a zvířecí nelze nabyti člověku bez pomoci přírody. „Kdyby,“ praví Drez, „přirození živlové jedním rázem byli zbaveni činnosti své rukou, která jim ji udělila, což by stalo se z člověka, byť by i zachoval důmysl a sílu svou? Jaká hrůza pojala by jej, kdyby spatřil nehnutelnost stroje, ježž byl vymyslel, s jakým hleděl by úžasem na zemi odemřelou, kteráž by nebyla více s to, oživití práce jeho!“

Proto jest mylný náhled Smithův a stoupenců jeho, že by byla práce jediným výroby pramenem, alebrž *výroba děje se buď prací pouhou, buď spolupůsobením práce a přírody, kteréž pokud súčastňují se výroby, nazývají se síly výrobné.*

Výměr Careyův „výroba jest vedení sil přírodních k službě lidské“, jest příliš úzký, vztahující se toliko k výrobě *hmotné* a nehledící k veškeré výrobě *duševní*, jejiž platnost nejenom uznává, alebrž i proti škole Ricardo-Malthusianské ostře hájí.

Mimo to musím upozorniti na výraz „výroba přírody,“ s nímž potkáváme se velmi často zvláště u Carey'ho. Myslím, že to mluva toliko metaforická; poněvadž dle zásad nauky jeho o hodnotě pojem tento a tudíž i výroby předpokládá přičinění lidské, neboli náklad na přemožení odporu přírody vynaložený. Kde ho není zapotřebí, tam není též hodnoty. To jest opět jedna z důsledností, v kterýchž shoduje se nauka moje s Carey'ovou. Nebo dle zásad nahoře uvedených, jest hodnota = 0, pakli ve formuli $h = un$ rovná se n (náklad) = 0. Kde nemůže býti řeči o hodnotě, tam nemůže mluvit se o výrobě: *není tedy výroby pouhé přírody ve smyslu „tvoření hodnot“, nýbrž pouze ve smyslu „tvoření statků.“*

§. 117. Důležitost nauky o silách výrobných.

Posavadním školám národohospodářským vyjma školu národní jest hospodářství politické vědou o platnotách (values of exchange) a úkolem jejím udati pravidla, dle kterýchž nabývá se, rozděluje a zpotřebuje jmění. Prostředkem nabývání jmění jest práce, a sice dle Smitha toliko práce hmotná. Náhled tento jest, jak ukázal jsem nahoře, toliko následek důslednosti Smithovy. J. B. Say, podržev výměr Smithův, stal se nedůsledným, jak mile prohlásil vedlé práce hmotné též schopnosti duševné za výrobný. Tím nechci tvrditi, že schopnosti duševné jsou nevýrobný. Arciže jsou výrobný, jenom ne z důvodu od Say'a uvedeného „že odměňují se platnotami;“ nýbrž proto, poněvadž vyrábí síly výrobné. Byť krásně nevyráběl lékař hodnot hmotných, makavých, směnných a prodejných, jest přece práce jeho výrobná a sice proto, poněvadž vyrábí sílu výrobnou, uzdraviv nemocného a učiniv ho schopného k výrobě. Důslednost věty nedůsledně získané vedla školu manchesterskou čím dále tím hloub v hrubé hmotenství. Nebádala více o původu bohatosti, což bylo úkolem díla Smithova, alebrž předpisovala, co činiti, aby se nahromadily statky — nabylo a řádně zpotřebovalo *bohatství*. Při tom zapomělo se, že třebaš měl kdo sebe bohatství, že schudne, nemaje schopnosti vyráběti více než zpotřebuje. Platí-li to o hospodářství jednotlivém, tím více o hospodářství národním. Nebo národové nemohou býti živi od jistin jako důchodníci. Nikoliv hledati bohatství jest úkolem hospodářství státního a hospodářství vůbec, alebrž pěstovati nákladnosti (§. 1.) neboli výrobných sil. Proto jest hospodářství naukou o silách výrobných,

nikoliv o platnotách, jak určitě tvrdí Mc. Culoch. Na vzbuzování, řádném pěstování, a rozmáhání sil výrobných závisí ve shodě s heslem mým „Svoboda základem blahobytu“ blahobyt národa. Z toho vyplývá důležitost nauky o silách výrobných sama sebou

§. 118. Vyvrácení nauky o trojici sil výrobných.

Vyjma školu národní rozeznávají hospodářové politici tři výrobných sil: přírodu práci a kapitál. Nelogičnost rozvrhu tohoto bije do očí. Běreme-li přírodu, ve smyslu „všeho což jest, buď si duch neb tělo,“ pak jsou druhé dva pojmy podřaděny prvnímu. Klade-li se slovo to ve smyslu tvorstva pouze smyslného, naproti duchovenstvu, pak jsou pojmy příroda a kapitál souřadné a poměr obou k práci jest poměr pojmů rozpojnych. Nebo práce jest projevem ducha, a všecko snažení vystaviti rozdíl mezi prací tělesnou a duševní jest marno. Nebo při práci jest duch s tělem vždy společným, nechť působí mozkiem, rukou, nebo kterýmkoliv údem.

Jisto jest, že jsou dva druhy hodnot: hmotné a nehmotné. Hodnoty nehmotné jako vědy a umění jsou výrobky (plody výroby) práce lidské; hodnoty hmotné jako nástroje, oděv, pokrmy a nápoje jsou buď plodem pouhé práce, buď součinem činitelů dvou, totiž práce i přírody. Původem hodnot nebo dle názvosloví „hospodářství národního“ *silami výrobnými jsou tedy příroda a práce lidská.*

Kapitál nemám za zvláštní sílu výrobnou. Nejenom že by bylo seřadění takové nelogické, bylo by i nevědecké. Nebo podstata kapitálu vězí v účeli jeho podporovati práci lidskou; není tedy *původem, alebrž toliko prostředkem výroby* — nástrojem sesilujícím práci.

Nerozeznávajíce toho octla se nauka školy manchesterské v bezpříkladném zmatku. Rau nazývá v §. 69 výrobu výsledkem buď činnosti lidské, buď sil přírodních bez spolupůsobení lidského. Čtě bezpochyby nepřiměřenost a nedostatečnost označení tohoto, praví hned dále, že „osvojení nového výrobku vymáhá vždy (siel) něco práce.“ Jelikož ale osvojení jest dle slov spisovatelových podmínkou zvýšení jmění národního a zvýšení jmění národního též dle vlastních jeho slov výrobou: podařilo se mu vpodlouditi do výměru výroby přírodní postrádaný znak práce. Pak ale „jest“ (dle slov spisovatelových) „výroba přírodní účinkem sil přírodních

a práce lidské bez spolupůsobení člověka!“ Naproti tomu pojednává v 2 knize o vzniku jmění, uvádí tři zdroje hodnot:

- a) síly přírodní,
- b) práci a
- c) pozemky.

Vidíme, že nečítá kapitálu mezi zdroje hodnot, tvrdě, že jest o sobě mrtvým prostředkem, působícím teprve ve spojení se silami výrobnými; a poněvadž síla nepůsobí bez hmoty ani hmota bez síly, nemůže oběma vyrozumívati leč přírodu. Patrně drží se tu náhledu pravého, že jest toliko dvou sil výrobných, práce a příroda.

S podobným odporem potkáváme se u Roschera. Práví totiž v §. 30, že se rozumí výrobou „toliko tvoření hodnot: vynález nových příhodností, přestavování, přespůsobování statků již stávajících k vyšší příhodnosti, vůbec k rozmnožení prostředků k uspokojení potřeb lidských; však vždy na základě původní hmoty na světě se nalézající“. Hleděl tedy ve výměru k podstatnému znaku výroby totiž k práci lidské. Však rozděliv síly výrobné na na přírodu, práci a kapitál, jedná v §. 36 o hodnotách utvořených působením *pouhých* sil přírodních!

Síly výrobné zvláště.

α') Síla lidská.

§. 119. Pojem práce co činitele výroby.

Jelikož příroda sama hodnot neposkytuje, nezbylo hospodáři osamělému, pakli se mu jich zachtělo, leč napínati výrobnou sílu svou. Síly té nenazývám jako větší část ekonomistů prací. Nebo člověk může se účastniti výroby, aniž by pracoval a může pracovat, aniž by vyráběl. Pojmy „síla práce“ a „výrobná síla lidská“ nejsou ani záměnečny ani nad- a podřaděny, nýbrž pojmy spojny. Výrobná síla lidská jest dvojitá: hmotná a nehmotná, čili tělesná a duševní. Působení síly lidské hmotné vedené nehmotnou k přemožení jakéhosi odporu nazývám prací ve vlastním slova smyslu. Rozeznávám tudíž práci jak od pouhé činnosti, tak od jednání. Práce není přemožená vis inertiae, jak myluě vykládají někteří ekonomisté. Tím jest pouhá činnost. Proto mýlí se též Mc. Culloch, tvrdící, že jest prací veškeré činění neb konání člověka, nižších tvorů, strojů i činitelů přírodních, směřujících k výsledku žádoucímu, že

nelze činiti rozdílu v pojmenování, jelikož by to zavdalo příčinu k domněnce, jakoby bylo rozdílu podstatného mezi prací člověka a stroje, kdežto hledíc k náuce a výsledkům hospodářství politického shodují se v každém ohledu. Však tomu není tak. Hospodářství politickému nesmí jíti toliko o výrobky, jemu musí záležeti též na vyrábění, a není mu lhostejno, pakli pracuje na výrobku sto dělníků, nebo-li jediný stroj.

Odpor, jenž vybízí k práci, vychází v hospodářství osamělém jediné z přírody. Proti němu obrací člověk síly své; a každá hodnota, kteréž dobývá, jest vítězstvím nad přírodou; po každém vítězství odchází z bojiště otužen. Odporem tuží se vůle, vyvíjí rázná povaha a zmocňuje výrobná síla ducha lidského.

Práce má tudíž v hospodářství politickém dvojí význam:

1) Pokud jest vynaložena k tvoření hodnot, jest důležitým pramenem blahobytu lidského: „Bez práce není ovoce;“ „žádný bez práce nejlí koláče.“

2) Pokud odpor skutečně přemáhá, jest dobrou pěstitelkou těla i ducha („Odpor tuží“), a vede člověka pokrokem duševním k snadnějšímu přemáhání a konečnému podmanění přírody.

Z toho jde:

1) Že má každý pracovati, byť i na krásně účastniti se mohl výroby i působením pouhé síly své nehmotné, ana jest práce pramenem zdraví i tudíž zachovatelkou síly výrobné, zahálka zdrojem nemoci a tudíž hubitelkou síly výrobné;

2) že mylen jest náhled ekonomistů některých, jakoby práce hmotná jediným byla hodnot pramenem;

3) že bezdůvoden jest náhled socialistů, jakoby působení síly hmotné při výrobě hodnot rozhodovalo na místě prvím.

Z pojmu práce vyplývá, že kde práce, tam jest i nějaký odpor; a bez odporu, že není práce. Odpor nejužší kladla prahospodáři osamělému v cestu příroda, aby na něm brousil síly těla a ducha svého. Proto bylo hleděti k přírodě již prahospodáři. Však nejenom z příčiny této, nýbrž i za příčinou závislosti na ní výrobné síly lidské. Vyšetření závislosti této bude předmětem článků následujících.

β¹) Závislost síly lidské na přírodě.

§. 120. α³) Jak účinkuje půda na prázdň?

Za hospodářství osobujícího závisí blahobyť na štedrosti přírody. Musí-li člověk vynakládati veškeré síly své na zaopatření prostředků k sebezachování, nezbyvá mu prázdň, za kteréž vznáší se duch k říší nadsmyslné. Jenom tam se může duch povznést, kde příroda neřádá, aby člověk trval ve věčném otroctví práce, alebrž, dávajíc štedrou rukou, poskytuje oddechu a prázdň. Protož jest v pravěku hospodaření půda vedlé podnebí nejdůležitější podmínkou pokroku. Nahlédneme-li do dějin blahobytu lidského, shledáme, že země, které nebyly požehnány ani jedním ani druhým, ostávaly chudými tak dlouho, pokavad nepokročilo hospodářství jejich na stupeň, kde mimo dvou činitelů těchto vyskytují se jiné důležitéjší.

Když Evropané poprvé navštívili Ameriku, potkali se s jakousi vzdělaností toliko ve dvou zemích, v Mexiku a Peru. Rovněž našly se na jihu Mexika od zálivu Tehuantepeckého až k úžině Panamské zříceniny, pod nimiž vykopávají se zbytky svědčící o umění a průmyslu někdejších obyvatelův. Musí býti každému nápadno, že toliko v horkém tomto pásmu mezi 20° severní a jižní šířky kvetla vzdělanost, kdežto země nad 20° severní šířky, pokavad tam nezavítala vzdělanost cizí, byly a pod 20° jižní šířky jsou pohřženy posavad v barbarství. O těchto promluvíme později. Prozatím nám postačí porovnání Ameriky Severní se Střední, při čemž budeme hleděti k dvěma hlavním podmínkám úrodnosti půdy, totiž k teplu a vlhkosti.

Pozorujeme-li Ameriku Severní, nalezáme, že všecky řeky vtékají do moře Atlantického, vyjma Oregon a několik nepatrných říček tekoucích do Tichého oceanu. Mimo to pršívá na pobřeží východním často a mnoho, kdežto na západním jenom v zimě. Co se teploty týče, jest průměrní roční teplota v St. Johns 38°, kdežto St. George ležící v téže šířce má 51°; Nain na pobřeží Labradorském má 28°, Sitka v téže šířce 45°, Halifax a Ouebec mají tutěž teplotu průměrnou, jako ostrov Nunivacký v Ruské Americe, ačkoli jest tento asi o 15° výše na Sever než ona města.

Vidím tedy, že vlhkost jest na pobřeží východním, teplo na pobřeží západním a že nad 20° šířky severní obě tyto podmínky úrodné půdy pospolu se nevyskytují. Tomu připisuje vším právem

Buckle přičíná, že zde před usazením Evropanů nebylo ani jediného národu, kterýž by byl u vzdělanosti pokročil aspoň tak daleko jako Indové a Egypťané, i vykládá pokrok zemí pod 20° rozličnou tvářností jejich, jelikož nabývají délkou pobřeží povahy podnebí ostrového, jsouce zahřívány teplem rovníku a zvlažovány parami z moře vystupujícími.

Jelikož jedině v této části Ameriky Severní shodly se obě podmínky, poskytující duchu lidskému potřebné prázdňe; proto nacházíme jedině tuto stopy vzdělanosti. Již Toltekové, první obyvatelé, o nichž víme, byli výborní rolníci a průmyslníci, rozšiřující vzdělanost v těchto končinách pevniny americké.

Hledíme-li na nejstarší věk, potkáváme se s národy v hospodářství pokročilými ve velikém onom čtverhranu Asiatickém, jenž obklíčen jest na půlnoc Černým mořem, surovými národy Kavkazskými, mořem Kaspickým, Massagety, Issedony a severní Čínou, východně a západně Tichým oceanem a divokou Arabií, a na západ mořem Středozezemním. Země čtverhranu tohoto poskytovaly národům, v nich se zdržujícím nejenom denní potřeby, aniž bylo jim zapotřebí celodenní k tomu práce, alebrž i prázdň potřebnou ku vzdělání ducha. Národové zemí neúrodných, čtverhran onen obklíčujících, musili vynakládati veškeré síly své toliko k sebezachování a ostali proto surovými.

Účinek půdy na pokrok hospodářský jest nápadnější, porovnáme-li starý Egypt s Ethiopií. Obě země jsou v tomtéž pásmu; a přece co dějiny žijou v Ethiopii nebylo nikdy vzdělanosti, nikdy blahobytu. V Egyptě, kdež ročně vystupující Nil zemí úrodným bahnem naplňuje, nemusil člověk obracet veškerou činnost svou k zápasu o sebezachování, alebrž zbývalo mu prázdňe, v kteréž mohl se též obírat duchem. Proto probudil se tu duch již v šedé dávnověkosti, a hospodářství pokročilo.

Později nacházíme národy, v hospodářství pokročilé, v onom velikém kruhu, jenž za Diocletiana podroben byl žezlu Římskému. Skoumáme-li země ty, shledáme, že s málo výminkami byly úrodné, obklíčeny jsouce zeměmi tenkrát aspoň naskrze neobytnými, totiž pralesy pokrytou Germanií, neúrodnými pouštěmi Asiatickými a suchem vypráhlou Ethiopií. Nač ale zabíhati v starý věk, když máme příklady tak blízké? Čechové a Slováci jsou větve jednoho kmene Slovanského, totiž Lešského. Tatáž povaha, tytéž obyčeje a způsob života jeví se u obou národů. Jelikož ale v prvopo-

čátcích zvelebování hospodářství rozhodovala u obou toliko povaha půdy: jak pozeňnaný byl vliv úrodné půdy České, a jak nešťastně působí na bratrský národ neúrodné vřehy Tater!

Pokud člověk vynakládá musí veškeré síly své na boj o sebezachování, pokud jest v pravém slova smyslu otrokem práce, pokud mu nezbyvá prázdňe potřebné k obírání se duchem: potud jest dalek pokroku duševního, vzdělanosti a blahobytu. Z toho jde, že chybnje škola manchesterská, obracejíc zřetel lidu hlavně a především k nabývání bohatství; ana prý vzdělanost pak sama sebou přijde. Blahobyt hmotný není základem vzdělanosti, alebřž vzdělanost podmínkou svobody a svoboda základem blahobytu hmotného i nehmotného. Vzdělanost ovšem předpokládá nuzné člověka potřeby, však jest příliš skromna, aby k tomu vyžadovala bohatství.

Nerozeznávání toho zavedlo též duchaplného Angličana Buckle'a k mylnému tvrzení, že při vznikání pospolitosti nejdříve nahromaditi se musí bohatství, prvé než může povstati věda. Pokavad prý jedenkaždý zanáši se jenom tím, aby si zaopatřil chleba vezdejšího, nemá ani smyslu ani prázdňe pro vědu. Ovšem že nemá; k tomu ale není zapotřebí bohatství. Omylem, jenž vloudil se do rozumování jeho, zmařena jest namnoze snaha, aby vyložil účinek zákonů přírodních na vývoj společnosti, jelikož celé rozumování spočívá na mylném odůvodňování příčiny následkem.

Svoboda jest tedy základem blahobytu, a dostatek prázdňe pojišťujíc první podmínkou vzdělanosti.

Opatřen-li tento, tu teprvé nastane jak jedinci, tak národu doba kritická, v kteréžto má se objeviti, zdali schopen jest státi se bohatým na svobodu a statky čili odsouzen k otroctví a bidě.

Nezasvitne-li mu v době této záře vzdělanosti, nedocílí ani blahobytu hmotného.

Z toho vysvítá, že půda účinkuje na hospodářství potud, pokud jest úroda její podmínkou prázdňe, bez kteréž nelze duchu povznésti se k vzdělanosti, kteráž jest podmínkou svobody a tudíž i základem blahobytu.

§. 121. ^{β)} Jak účinkuje podnebí na vývoj těla a ducha.

Za doby hospodářství osobujícího bral člověk veškerý dostatek z přírody. Nejsa ve spojení s hospodáři jinými a ne-

moha si plodin pásem cizích opatřiti výměnou, byl odkázán bráti potravu nepostředně na stanovisku svém. Vedlé rozdílnosti podnebí, pod kterýmž se toto nacházelo, byl vývoj těla a ducha lidského rozdílný. Potrava lidská záleží buď z rostlin buď z masa zvířecího. První obsahuje hlavně kyslík, druhá dusík. Oba jsou k žití nevyhnutelný, ale ku zdaru slouží jen tehdy, když stojí v náležitém poměru k uhlíku, v rostlinách i mase zvířecím se nalézajícím. K živobytí potřebí jest totiž jistého stupně tepla a náhrady za ztrátu tělesnou, kterouž živočich namáháním utrpěl. Teplota zvířecí vyvinuje se lučebním spojováním uhlíku v těle nahromaděného s kyslíkem vzduchu; části zpotřebované nabražují se dusíkem v potravě obsaženým. Čím více kyslíku vdýcháme, tím více uhlíku zapotřebí. Jelikož ale vzduch tím hustší, čím chladnější jest krajina, a jelikož čím hustší vzduch tím více kyslíku vdýcháme, jest v studených pásmech zapotřebí mnohem více uhlíku. Uhlíku v tak rozsáhlé míře potřebného nabyti tu lze toliko potravou zvířecí, poněvadž rostlinstvo, v jehož dřevnatých částkách uhlík se toliko nalézá, nad míru tu jest chudo. Masa zvířecího nabývá se hlavně lovem stěží dobytne divoké zvěře. Namáhání s lovením spojené, zpotřebovuje u veliké míře ústrojí tělesné, kteréž musí vynahrazovati se potravou hojnější než v krajinách teplejších. To má za následek, že tělo lovce severního jest plno, tučno, nabývá, zavalito, a že vyvinuje se pomalu. Obtíže s dosažením potravy zvířecí spojené jsou příčinou, že přibývá obyvatelstva velmi zpovalna; jednak že smysly, zvláště zrak, sluch a čich jsou vybroušeny. Obyvatel Nového Skotska vesluje Vavřincovým zálivem do Labradoru bez magnetové jehly a přistává vždy na témž místě. Při bystrosti smyslů, obratném a silném těle schází mu vnitřní pružnosť, jest lenoch. Eskimák a Huron nestavěli by si boudy, kdyby nebyli k tomu dohnáni zimou, a nevyšli by z ní, kdyby nebyli puzeni hladem. Ano, jsou-li žízni, raději prý si dělají ránu a vlastní ssají krev. S leností spojená jest tupost a k více nepodobná bezcitelnost. Za příklad uvádím Samojedy, praobyvatele hořejšího Jeniseie a sněžných hor Sajanských, s nichž sestoupivše pokročili až k pomoří ledovému. Nade všecko milují tabák a pálenku; však vzdávají se lahůdek těchto, aniž by se jim dost málo po nich zastesklo. Každý nový předmět vzbuzuje na okamžik pozornost, aniž by ho vyhledávali. Totéž platí o Finech, Laponech a ostatních národech zemí polárních.

S opakem toho potkáváme se v krajinách pásma horkého. V teple slunečném hemží se nesčíslné živočišstvo a bujná obrovská rostlinstvo. Obilí, zeliny všeho druhu, mainok, chlebovník atd. poskytují člověku bohatou potravu. Tělo se rychle rozvíjí, a obyvatelstvo náramně se rozplemeňuje. Tomiček praví, že příroda pudí Nigra k zachovávaní a rozmnožení sebe, aby hotovil stavivo a látku pro boje s lítou zvěří, se živly a lidmi. Jest prý citliv, jsa živé obrazotvornosti i výborné paměti, myslí lehké a nestálé, v mladosti oddán rozkošem, v mužném věku lenosti a v stáří ztupělé bezcitnosti. Barbot popisuje Jutasy, Negry pod horami Kongskými co lidi cituplné, ostrovtipné a jako prý všichni Negři liné v štěstí a lhostejné v neštěstí.

Mimo to uvádí Buckle ještě jeden důležitý účinek podnebí, totiž ten, kterýž má podnebí na *pravidelnost živobytí našeho*. Ani hospodář obývající studené krajiny polárské, ani trpící horkem slunce rovníkového nemůže setrvatí při práci v té míře, jako obyvatel pásma mírného. Práce prvního bývá přerušena ukrutnou zimou a nedostatkem světla; práce druhého nesnesitelným horkem. Následek jest, že přerušováním práce zvyká se nepravidelnému živobytí, že ztrácí se pud k práci nutkající, kterýmž nadán jest obyvatel pásma mírného. Okolnost ta má veliký účinek na povahu jak jedince tak i národa. Kdežto člověk pravidelnou prací se zanášející vyniká stálostí a vytrvalostí; vyznačuje se vrtkavostí a těkavostí, když oddán práci nepravidelné. Angličan Buckle porovnává v ohledu tom s jedné strany Švédsko a Norsko a s druhé strany Španělsko a Portugalsko praví, že ačkoliv jsou čtyři tyto země naprosto rozdílny co do vlády, zákonů, mravů a náboženství, přece obyvatelé jejich shodují se co do vrtkavosti a těkavosti povahy, čehož jest příčinou na jedné straně zima a tma, na druhé horko a suchost půdy, překážející práci nepřerušené a vytrvalé.

Rozličné působení podnebí dá se v krátkosti vytknouti takto: V pásmu studeném převládá potravu zvířecí, zpovlovný vzrůst, zavalité tělo, skrovná lidnatost, bezcitelnost a tupost duševní. V pásmu horkém potravu rostlinná, rychlý vzrůst, slabé tělo, bohatá lidnatost, citlivost a duševní zmalátnělost. Oběma společna jest těkavost mysli a vrtkavost povahy naproti stálosti a vytrvalosti obyvatele pásma mírného, kterýž, živě se potravou smíšenou, těší se nejprůměřenějším podmínkám vývoje sil duševných i tělesných. Tělo není tak otužilé jako obyvatele studeného severu

za to předčí je krásou a ušlechtilostí postavy. Vzrůst není tak bujný, jako v pásmu horkém, za to nepřichází tak rychle stáří. Na místě surovosti severního Fina, setkáváme se tu s jemností slovanskou. Na místě citlivosti jižní a bezcitelnosti severní, zastupuje láska ke všemu, což jest šlechetné a krásné zvláště láska k vlasti a nadšení bohatýrské.

γ³) Jak působí úkazy přírodní na
α⁴) obraznost;

§. 122. α⁵) náboženskou.

Maje mluvit o působení úkazů přírodních na obrazivost, obracím se především k náboženství, kterémuž dovoluji si dáti první místo mezi třemi geniemi člověčenstva, naproti Hegelovi, kterýž klada filosofii v popředí vykázal náboženství místo druhé, umění pak třetí. Nebo na pravém pojmu Boha, odvislosti všehomíra od něho a mravného závázku z odvislosti této vyplývajícího spočívá nadšení k činu, pravá cesta filosofie, pokrok vzdělanosti, rozkvět svobody; a svoboda jest základem blahobytu.

Podstatnou částí náboženství jest víra v Boha. Naproti pravé víře staví se pověra. Pověra povstává tím, že obraznost zastupuje na místo bedlivého uvážení — obraznost nevážíci si poměru příčiny a účinku. Vše co působí na obraznost, hrozí vznikem pověry. Na obrazivost hlavně působí strach. Čím mocnější jest příroda, čím zhoubnější připravuje člověku nebezpečství, a čím nedokonalejší jsou proti tomu prostředky jeho, tím více se strachujeme a děsíme. Bádáme po původu úkazů zhoubných náchylni jsouce hledati jej v působení nadpřirozeném, čímž povstává pověra. V zemích, kteréž často bývají navštěvovány zemětřesením, jako u p. v Peru, lze to velmi dobře pozorovati. Mohlo by se očekávat, že tu člověk zlému přivyká, a konečně lhotejným se stává. Však zkušenost učí naopak. Každým novým zátřesenem roste strach a pověřivost. Buckle praví, že v Peru každým novým neštěstím roste ochablost tou měrou, jako rozčiluje se obraznost a roste víra na působení nadpřirozené. Kde seháží pomoc lidská, vyzývá člověk nadlidskou, a čím strašnější jsou úkazy přírody, tím děsnější tvářnost mají božstva jeho. Na důkaz uvádím dvě náboženství, jichž porovnání jest zvláště zajímavo, jelikož z jednoho zdroje prýští; náboženství totiž Staroslovanské a Indické.

Indie, rozprostírající se od hor Himalajských ku předhoří Komorinu, od moře Indického až k řece Bramaputře, zaujíma část zeměkoule s půl Evropy velikou. Jak veliká jest země, tak velikolepá její příroda. Jako „zážné stupně k Boha věčnému trůnu“ vystupují na severu kolosální hradby Himalajské; na úpatí jejich vznikají velikáni Ind a Ganges a valí se sterými proudy do malebných krajin vystupující z břehů svých a zaplavující nepřehledné roviny nesmírné země. S horami, jež časté zemětřesení roztrhuje v bezedné propasti, střídají se pustiny, pralesy a roviny, nad kterýmiž zuří bouře a vztékají se vichry. Takovéto povahy přírody věrným obrazem jest mythologie indická, kteráž zdá se býti vymyšlena jedině k tomu, aby naplňovala srdce hrůzou. Nejzajímavější bohoslužba jest Šivova. Hlavní známkou jeho jest zhoubnost a hrůza. Vyobrazuje se v šeredné postavě, opásán hady, v ruce lebku, na krku obojek z kostí lidských. Má tři oči, oděn jsa v roucho tygří a nad levým ramenem vykukuje Cobra di Capella. Za manželku má Doorgu, kteráž jest těla tmavomodrého, majíc dlaně červené k naznačení krvežiznivosti, čtvero ramen, z nichž jedno drží lebku obra; z úst jí visí jazyk; pásu drží se ruce obětí jejich a krk okrášlen obojkem hlav lidských. Povahu Šivovu naznačují epitheta jako oheň, hrozný, strašný, hubitel, krvavý, rudý, mstitel atd.

Obraťme se k pomorí Ilyrskému, krajinám Pobalkánským a ostatním dávným vlastem národa Slovanského. Jako jsou úkazy přírodní země těchto opáchny, tak byly i názory náboženské předků našich. Rozmanité horniny Ilyrské dávají krajině střídáním výšin a údolí tvářnost proměnlivou. Vypráhlé výšiny střídají se s pěknými dolinami, v nichž bujně rostlinstvo luční a polní a skrývají se roztomilá jezera. Obyvatelstvo děsívá sice strašná Bora, plavbu činíc nebezpečnou a způsobující spustošení příbytků a stromů; ta však jest toliko zjevem místním a zřídka se dostavuje. Též v některých krajinách balkánských zuřívají bouře zvláště v Kuprisu v okolí Ljenanském; však nejsou ničím proti vichrům indickým. Krajiny nad Dunajem, pěkné roviny sem tam poseté návršími, kteréž jedině v Bulharsku vystupují co vyšší hory, těší se podnebí rozkošnému a jsou bohaté na rostlinstvo všeho druhu. Zemětřesení, bouřek, vichrů tu není. V tiché přírodě ujímala se obraznost líbezná, nikoliv strašlivá jako u Indův. V krajinách nad Labem pozdvihuje ducha malebná řada čedičových kuželů, s nichž lahodí oku pohled na požehnané vlasti, kde „valie se řeka Vltava

jará.“ V krajinách Tatranských vypínají se sice vrchy větší část roku zasněžené, však nikoliv příkré a nedostupné. Z nich vybíhají nesčíslná údolí, jichž řečený klid naplňuje duši sladkým pokojem.

Krajiny zatatránské rozkládají se v nepřehledných rovinách, kteréž silnému však neškodnému působení mocí přírodních otevřeny jsouce úrodností a v poledních končinách jižní krásou vynikají.

V daleko větší části zemí národem Slovanským obydlených, jest tedy příroda krásnou, dobrotivou máti, naplňující srdce láskou nikoliv hrůzou, jako jsme viděli u Indův. Z lásky zvláště ku přírodě prýštily se názory pohanského náboženství staroslovanského. Náboženství to nebylo než pouhým ctěním přírody, v čemž shoduje se úplně názor národa našeho s Indickým, kamž i původem svým skutečně sáhá. Tím šťastnější jest tedy porovnání naše. Tentýž pramen; a jaký rozdíl bohoslužby obou národův! Bohové předků našich nebyli obludami, jako tam, alebrž měli podobu lidskou. Jediný Tříhlav činí výminku. Jest to pozůstatek přinešený z daleké Indie, upomínající na tříhlavou Trimurti, trojici to Bramy, Višny a Šivy.

Rozličné názory náboženské měly za následek rozličný vývoj vzdělanosti a tudíž i pokroku hospodářského obou národů. Slovan *milující* bohy své, podržel volnost ducha a dospěl ku vzdělanosti, rovnosti, svobodě a blahobytu; Ind *hrozil se* bohů svých, pozbyl volnosti ducha a přilnul k surovosti, kastovnictví a otroctví dočkal se nejhroznějšího úpadku blahobytu národního.

§. 123. β⁵) Jak působí úkazy přírodní na obraznost vědeckou.

Úkazy přírodní, mající vliv na obraznost, bývají na překážku pokroku duševnímu, když velikostí a divokostí svou rozhárají obraznost tak, že na místo bedlivé zkušenosti a chladného rozumu nastoupí úplně obraznost, nevážící si poměru příčiny a účinku.

Každý zná, kterak rozšířena jest dosud mezi lidem pověra o nadpřirozeném původu nemocí. Nevědomost neznající přirozené příčiny, hledá ji v působení nadpřirozeném. Tak vyvrhují Indové málo mocného z kasty a odnímají mu právo vlastnické, jelikož prý jest předmětem hněvu božího. Sem patří zařikávání nemocí, krup, ohně atd. Čím méně vyvinuty jsou znalosti lékařské, čím

častější jsou nemoci, tím rozšířenější bývá pověra. Sejdou-li se obě podmínky totiž nedostatek poznání a četné nemoci, pak jest veškerý pokrok duševní u velikém nebezpečí, potlačen býti jedině pověrou *lékařskou*. To platí o zemích horkého pásma, kdež vedro a vlhkost, za kterýchž látky rostlinné rychle hnijou, nemálo přispívá ku vznikání nemocí. Buckle praví, že morové rány, kteréž navštívovaly Evropu, přicházely vždy z krajín horké Asie, že sotva jediná v Evropě nyní panující nebezpečná nemoc jest domácí a že nejhorší byly k nám přivlečeny z krajín tropických okolo prvního století po Kristu. V horkých krajínách panují tedy nemoci. Zároveň jsme viděli, jak též podnebí tamější mocně působí na obraznost, zabraňující rozumu hledati pravé příčiny nemocí.

Však nejenom v lékařství, v každém oboru věd škodí nadvláda obraznosti nad rozumem. Zdaž není nápadno, že Španěly a Vlchy nezrodily nižádného učence vůbec a zvláště nižádného přírodopytce první velikosti jako byl Koprník, Kepler, Newton a Lavoisier, a proč literatury jejich jsou hlavně poetickými? Poněvadž přírodní úkazy zemí těchto působí hlavně na obraznost, kteráž zastupuje na místě rozumu.

Konečně nalézáme snadno odpověď na otázku Tomičkovu: proč Nigr Africký nerozkládá jako jeho soused baobab šířeširoce letorosti umění a věd, a proč hlasem královského lva neozývá se duchovní síla jeho po dalekém světě? Příčina jest, vedlé příčin již dříve uvedených, hlavně ta, že úkazy přírodní zemí Afrických jsou příliš ohromny, naplňující ducha bujnou obrazností, z níž rodí se pověra náboženská a vědecká.

§. 124. γ^b) Jak působí úkazy přírodní na obraznost uměleckou čili obrazotvornost.

Touto míním obraznost uměleckou, fantasií, kterážto vedlé obraznosti praktické jest dcerou obraznosti v širším slova smyslu, čili vlastnosti dovedné tvořiti si obrazy v mysli. Obrazy tyto podržujeme paměti; proto Řekové nazývají musy dcerami Zeusa a Mnemosyny, tvůrce a paměti. Z obraznosti vyvíjí se obrazotvornost čili síla, kteráž měněním dojmů a názorů bývalých tvoří obrazy nové čili původní. Z obrazu krásné dívky a ryby povstává dívka mořská. Bujný kůň a křídla ptáka vzlétajícího dávají počátek Pegasu.

Jelikož výtvary uměleovy jsou plodem dojmů nabytých z přírody, musí povaha její míti veliký účinek na vývoj veškerého umění, důležité to síly výrobné. Proč zrodily Vlachy a Španěly slavné pěvce, největší řezbáře a malíře, a proč nížádného učence první velikosti? Proč byly odjakživa sídlem umění jižní poloostrovy evropské? Poněvadž příroda zemí těchto napjala celou činnost duševní jediným směrem — ku krásnému. Krásné jest světlo, protože Bůh jest světlem, a Bůh nejvyšší krásou. Světlo ale není toliko krásným, jest též podmínkou krásy. Teprve v světle zříme živost a rozmanitost barvy. Krásný jest též vzduch; nechť u velebném klidu naplňuje prostory nebeské a lahodí nám modrem svým, nechť od hor od lesů co tichoučký zavívá větříček donášející nám libozvuky úst milených, nechť mluví k nám s výší oblak hlasem hromovým. Krásu světla i krásu vzduchu vylila příroda na jižní poloostrovy evropské, těšící se větší část roku jasnému nebi, nekalenému oblaky a parami, a ozářené daleko větší jasností slunce a hvězd, nežli v severnějších krajinách našich. Mimo krásu světla a vzduchu nalézáme na jihu též rostlinstvo obrazotvornost rozčilující. Jest tu domovem palma. Silná tloušťka a značná výška dodává stromu tomuto vznešenost; stavitelská pravidelnost a přísná souměrnost listů důstojnost; ušlechtilá jednodušeost a přísná velebnost dojmá mocně obrazotvornost. Neméně dojmá nás myrta, spojující s odměřeností a přísností leposť a líbeznot. Jak krásné jest rostlinstvo zemí těchto, tak dokonalé jsou stavby obyvatelů jejich. Spůsob stavby starých Řekův a Římanů jest nám slohem klassickým. Ušlechtilá krása a vysoká dokonalost jak v podrobnostech tak i v celku pojistila mu nejen první místo mezi slohy světa starého, ale slouží posavad za vzor a v mnohém ohledu za ideál dokonalosti. Proč se liší od nich tak nápadně stavby egyptské? Hrázy úkazů přírodních a nebezpečnosti podnebí tropického naplňovaly duši strachem: a strach, jenž vzbuzuje sice obraznot, nikoli však obrazotvornost, byl příčinou, že Egypťané dávajíce výraz citům svým, stavěli ohromné ony pyramidy, svědčící o moci přírody nad národem; ovšem též o moci tyranů jeho, tedy o dvojím lidu otroctví. Neméně viděti možná působení úkazů přírodních na obrazotvornost při národu Slovanském. Umění, kterýmž národ náš předčí nad ostatní národy světa, jest vrcholem všeho umění, jest básnictví, zvláště pak básnictví prstonárodní.

V básnictví našem vidíme zázračný vliv přírody, s níž Slovan

spojen jest svazkem nerozlučitelným, v kteréž nachází obrazy citů svých, s kterouž obcuje zosobněnou, a s níž ona na vzájem cítí, veselí se, trpí a hyne.

§. 125. β¹) Jak působí úkazy přírodní na podnikavost.

Kde půda tak bujna, že jí nevypleješ; kde řeky tak široky, že jich nepřemostíš; kde hory tak vysoké, že jich nepřekročíš; kde pod nohama otrásá se země, boří základy příbytku tvého; kde vichřice sráží lodici tvou do propastí mořských; kde vládne příroda ve velikosti své a hrůze: tam trne duch, ochabuje a klesá. *Přílišná skoupost přírody zdržuje ducha vzlet; přílišná bujnost a rozvázanost ho dusí.*

Abychom si o důležitosti pravdy této řádný učinili pojem, zaleťme v duchu ještě jednou do vzdálené Ameriky. Zmínil jsem se již, že původní vzdělanost Americká obmezila se toliko na dvě země Mexiko a Peru. O příčinách původní nevzdělanosti Ameriky Severní jsem již též mluvil, ukázav, že poměry podnebí tamějšího nedopřály obyvatelstvu prázdňě k vzdělávání ducha potřebné. Nyní mi bude mluvit o Americe Jižní, jejížto země vynikají nejbujnější půdou a podnebí vzrůstu rostlinstva nejpriznivějším, kdež ale pokrok nejví se žádný, an tu platí zákon, že přílišná bujnost přírody rovněž tak pokroku jest škodlivá, jako přílišná skoupost. Důkaz, kterýž tuto podávám, opírá se o výsledky bádání Angličana Buckle'a, jehož bystrému duchu podařilo se odhaliti některé zákony vzájemného působení přírody a ducha líp, než kterémukoliv z posavadních pozorovatelův.

Podmínky úrodnosti půdy jsou: teplo a vlhkost. Čím vyšší stupeň jejich, tím bujnější pravidelně půda. Pobřeží západní Ameriky jest studenější než Východní. Brasilie má horko tropické. Mimo to tekou, následkem polohy horstva podélného Andů a Cordiller, všecky řeky od západu na východ a severovýchod. Západní břeh nemá ani jediné větší řeky, ani jediné jezera kromě horského Titikaty. Kdežto západní Peruansko trpívá často suchem, padá v Rio Janeiru deště k 58 c., v Pernambuku až 106 c. Půda má tedy obě hlavní podmínky úrody, a mohlo by se tedy očekávati, že se hospodářství již záhy musilo dařiti, a že při štedrosti půdy zbývalo člověku dosti prázdňě k zabývání se duchem a že vzdělanost a tudíž i blahobyť rozložily kořeny v úrodné zemi této.

Však k oběma činitelům úrodnosti půdy připojen jest ještě činitel jeden, kterýž znásobňuje součin jejich tak, že půda nabývá bujnosti daleko větší, nežli jest přiměřeno blahobytu lidskému. V pásmu horkém zablívá se totiž u veliké míře vzduch, vystupuje do výše a plyne k točnám. Chladný a tudíž hustější vítr točnový ubírá se pod oným k rovníku, aby vyplnil prostor vyprázdňenou. Oba tyto větry uchylují se točením země od směru svého, tak že severní směr přechází v severovýchodní a jižní v jihovýchodní, kteréžto proudy jmenujeme dolní pasátní větry. Proudů vycházejících od rovníka odchylují se též, čímž povstává na severní polokouli směr jihozápadní, na jižní pak severozápadní a činí horní větry pasátní. Vítr pasátní vanoucí na pobřeží jižní Ameriky přináší páry moře Atlantického, kteréžto břehu došedše hustnou; oblaka dešťová nemohou přes vysoké Andy a zaplavují deštěm jižní Ameriku tak, že v Brasílii prší od října až do března. Náramným horkem a velikou vláhou jest půda rozbujněna tak, že vyniká rostlinstvem vskutku tropickým. Střední horstvo a rovinná Maraňonu pokrývají nesmírné lesy, dílem ještě pralesy. V těchto hemží se davy opic, tapírové, jeleni, Kuguay, pardali atd. Skot žije polodivoký a jest tak hojný, že poráží se jen k vůli kožím a rohům. Koňů vyváží se ročně asi 50.000 kusů.

Ohromné bohatství toto není člověku ku prospěchu. Příroda jest tak velika, že ji nelze zmocit. Proto jeví se všude nedostatek podnikavosti. Všecky pomůcky vzdělanosti evropské vynakládaly se na odstranění překážek přírody po 300 let nadarmo, a vzdělanost od Evropanů zavedená obmezuje se toliko na krajiny pobřežní, aniž by byla vnikla posud hlouběji do vnitř země. Osadníci evropští jsou četní, a přece jest sotva 2% půdy vzděláno.

Kde bujnost přírody nedostihla oné meze, již člověk nevzdělaný přemoci nemůže, tam roste v boji podnikavost jeho. Za příklad nechť slouží Peru. Jest to země, kterouž zaujímá nynější republika, povstalá z bývalého místokrálovství španělského. Země leží v tomtéž pásmu s Brasílií, s kterouž na východ a na jih hraničí. A přece jaká rozdílnost v podnikavosti obyvatelův. Zříceniný sem a tam v zemi se nacházející svědčí o vysokém stupni podnikavosti praobyvatelů Peruánských. Vzdělávání půdy dosáhlo veliké dokonalosti. Peněvadž země trpívá suchem, postaráno o zavlažování polí struhami a vodovody podzemními. Na plecích svých vynášeli prst na holé stráně Andů a z ostrovů sousedních přivá-

želi guano. Rovněž byli znamenití řemeslníci. Z bavlny a vlny, ano i z vláken agavy americké pletli umělé látky. Z vzácné vlny vikuně dělali šátky, koberce a čalouny vynikající útlostí tkaniny a živostí barev. Též v zlatnictví byli dokonalými mistry a stavitelství svědčí o vysokém stupni podnikavosti. Ačkoliv (nebo lépe řečeno poněvadž) jest příroda zemi této méně štědrá než sousední Brasilii, těší se tu člověk většímu blahobytu nežli tam. Nebo vítězstvím, kteréhož krok za krokem nad přírodou dobývá, roste chtivosť a odhodlanosť jeho, aby si ji ještě více služebnou učinil: *zmdhá se podnikavosť jeho.*

§. 126. β¹) Síla přírodní.

Pouhou silou lidskou bez spolupůsobení přírody vyrobilo by se velmi málo. Člověk jest odkázán na přírodu jak co do *hmoty*, kterouž mu podává, tak co do *síly*, kteráž buď v hmotě upoutaná dlí, buď rušením hmoty rozpoutaná dle směru duchem lidským naznačeného k výrobě působí. Hmoty nelze člověku ani jediného atomu zničiti ani stvořiti. S hmotou jest nerozlučně spojena síla. *Účinky hmoty jmenujeme silami.* Pojem síla jest totiž pouhou abstrakcí. V abstrakci považujeme sílu co účinek a hmotu co příčinu. Nemůžeme-li tudíž ani stvořiti ani zničiti jediného atomu hmoty, nemůžeme ani jediného stupně síly. Ovšem lze ale síly upoutané rozpoutati, rozpoutané upoutati, voditi a rozdělovati. Na spůsobilosti této síly lidské zakládá se veškerá výroba. Nebo ačkoliv nám poskytuje příroda mnohých *statků*, jako plodin za surova již k zpotřebě příhodných n. p. obilí, ovoce, mléka, dříví a j.; přece nemůže sama utvořiti ani *jediné hodnoty*. Hodnotami stávají se plodiny přírody teprvé působením síly lidské, jako přenášením a ochraňováním. Poznání, které plodiny se hodí k zpotřebě lidské, učí vědy přírodní. Spůsobu, jakýmž lze plodiny ty k účelům hospodářským zdělati, učí technologie. Zdělavání čili přeměňování a zušlechťování může dít se buď dle tvaru, buď dle obsahu. Prvním zanáší se technologie ústrojná, druhým lučebná. Veškeré nauky tyto musí býti vyloučeny z hospodářství politického, což až posavad pravidelně jest zneuznáváno. Nebo je-li úlohou hospodářství politického objevení zákonů, dle kterýchž hospodařiti máme, a úkolem hospodaření docílení hmotného blahobytu pěstováním nákladnosti, neboli *sil výrobných*: nemůže zabývati se věda naše vykládáním rozmanitých sil přírodních; nýbrž smí je nanej-

výš vypočísti a poukázati, kterak účinkují na hmotný blahobyť tvořením statků a podporováním síly lidské k tvoření hodnot.

Co se dotýče soustavného seřadění, jehož se při výpočtu sil přírodních obejíti nelze, byl jsem v nemalých rozpacích, poněvadž vzdor nálezům Carnotovým, Mayerovým, Coldingovým, Joulovým a Helmholtzovým, podstata a vzájemné působení sil přírodních až posud na mnoze jsou záhadny. Z hospodářů politických podal rozdělení sil přírodních Dr. L. r. Hasner. Nemohl jsem ho však upotřebiti, z příčin následujících. P. spisovatel rozdělil totiž veškeré síly přírodní na mechanické a polární. K oněm čítá tlak, ráz atd.; k těmto magnetičnosť, električnost a lučebnosť. Světlo a teplo jsou mu „spůsoby mechanického bytí.“ Buď jest poslední tento výrok správný, a pak jest patrnó, že členové rozdělení na vzájem se nevylučují, nejsouce sporní, buď jest nesprávný a pak jest rozdělení p. spisovatelovo neúplno, poněvadž řada členů rozpojných nerovná se objemu celku (pojmu sil přírodních). Správný by byl, kdyby byl p. spisovatel chtěl říci, že teplo a světlo objeviti se mohou co síly mechanické. Však v případě tomto byly by magnetičnosť, električnost a lučebnosť rovněž spůsoby mechanického bytí. Nebo i tyto jsou se silami mechanickými spřízněny a mohou v ně byti obráceny. V případě tomto nevylučovaly by se tudíž pojmy rozpojně. Nepřiložil-li p. spisovatel větě nadzminěné smyslu takového, a sluší-li vzíti ji dle doslovného znění, pak jest nesprávná. Nebo teplo a světlo jsou sice „účinky pohybu“, však pohybu záležejícího z drhání *atomův*. Tento pohyb jest ale rozdílný od pohybu za účinkem síly mechanické, kterouž pohybuje se celá *hmota*. Proto nelze ani teplo seřaditi co členy rovnoprávné s tlakem a rázem a rozdělení od p. spisovatele podané jest neúplno.

Myslím, že sluší přednost dáti rozvržení sil v mechanické a tak zvané nezvažitelniny. Tyto neliší se ovšem od oněch *podstatně*. Nebo veškeré nezvažitelniny jsou zároveň schopny účinků mechanických, a oba druhy vyznačují se takovou příbuzností, že příslušnými prostředky jiná v jinou může býti proměněna. Však liší se tím, že ony jsou *pouze* hýbací čili na pohné hýbání mrtvou hmotou se obmezující; tyto ale též mechanické účinky si osobují. Mezi

α^2 *mechanické* patří skupenství (aggregace), spojivost (cohaesio), přilnavost (adhaesio), hránění (kristallisace) a tíže (gravitace). Mezi

β^2 *nezvažitelniny* náleží světlo, teplo, magnetičnosť, električnost, a lučební příbuznosť.

Veškeré síly přírodní spojují se společným a vzájemným působením k síle sil „životní síle přírodní.“ Podrobiv si ji k účelům svým, stává se hospodář účastným podpory nejvýtečnější hospodyně světa: matky přírody, jejížto *životní síla* účinkuje buď co *vesmírná* buď co *zemská*, a ta opět, co pozemská, podzemská, a nadzemská.

Všecky síly tyto nejsou nic o sobě bytujícího. Jako vůle tělem vládnoucí v něm též stánek má, tak jest i síla s hmotou nerozlučně spojená. Z čehož ale nejde, že kdo k sesílení práce své síly přírodní potřebuje, též hmotu mítí *musí*. Světla i tepla slunečního zapotřebí má rolnictví. Hmotá ale, z níž mu síla plyne vzdálena jest od něho 21 milionů mil. Možná-li ale mítí k výrobě *pouhou sílu* přírodní *bez hmoty*, jest způsob, kterýmž většina ekonomistů v sílu přírodní též hmotu zahrnuje, nelogický.

§. 127. Výroba předpokládá rušení hmoty.

O hmotě víme jenom potud, pokud známy jsou nám síly její. Pouhá hmotá beze vší síly byla by naprosto neznáma. Jenom proto, poněvadž máme účinek bez příčiny za nemožný, soudíme na skutečný základ síly, kterýž hmotou nazýváme. *Hmotá musí se rušiti, má-li působiti síla.* Obě síly výrobné jak lidská tak přírodní jsou mrtvy, pokud nepočne rušiti se hmotá. Za příklad nechť slouží zatopení. Teplo jest síla přírodní dřímající ve hmotě tak dlouho, pokud této nezahřejeme. Zahřátá spojuje se s kyslíkem vzdušným, a ztrácí se před očima našima odcházejíc co plyn a nechávajíc za sebou sílu žádoucí, teplo. Palivo, kteréž mělo dáti žádoucí tepla sílu, muselo se zpotřebovati, zrušiti. Hmotá upotřebená proměnila sice způsobu svoji, nebyla ale zničena. Veličina její ostala tatáž. Nebo jako nemůže člověk jediného atomu stvořiti, tak mu též nikterak nelze ho zničiti. Vše co může, jest změna místa a spůsoby. Touto změnou rozvazuje okovy sil přírodních, kteréž jsou v hmotě upoutány, očekávajíc toliko proměny její, aby poslouchaly rozkazů osvoboditele svého. A vskutku není nad poslušnost obrovských posluhů průmyslu novověkého: parostrojů. Jednoduchým hnutím ruky své nutíme sílu páry, kteréž jsme nabyli zrušením vody, aby hnala nejmocnější stroje a sejmala jho těžké práce s beder dělnických.

Jiný příklad dává vzrůst rostlin, kterýž jest podmíněn proměnou látek neústrojných v ústrojné, zrušením země, kamene vzduchu a vody, kteréž objevují se v těle byliny co látky ústrojné totiž co uhlík, kyslík, dusík, vodík, síra a kostik vedlé několika neústrojných jako vápna, železa atd.

Totéž platí o síle lidské. Má-li zjeviti se jediným svalu hnutím, zpotřebuje se čásť soustavy čivní a svalové. Zpotřebené částky spojují se s kyslíkem krevním, kteréžto sloučeniny vymíšované jsou krví.

Z toho vidíme, že jak síly přírodní tak i lidské podmíněny jsou rušením hmoty; a jelikož oboje předpokládá výroba: proto jest i výroba podmíněna rušením hmoty.

§. 128. Rušení hmoty děje se po zákonu věčného kroužení.

Není činnosti bez života a není života bez rušení hmoty. Práce lidská děje se pomocí svalů; činnost svalů závisí na působení čiv. Čivy a svaly činné potřebují látky, kterouž by nahradily ztrátu utrpěnou a vytvořily nové bunice mající vyhověti požadavkům na ně činěným. Látkou touto jest krev, kteráž jest naplněna kyslíkem a odvádí částky zkažené a přivádí zdravé. Krev jest plodem potravy. Potrava má dvoji účinek: topí a staví tělo. Topení děje se slučováním uhlíku s kyslíkem; stavění působením dusíku. Uhlík spojuje se s kyslíkem vzdušným plicema vdýchaným, kteréžto slučování provázeno jest vyvíjením tepla, udržujícího tělo v patřičné teplotě. Látky dusičnaté tvoří tak zvanou potravu živnou, poskytující krvi hmotu, z níž může části těla tvořiti a nahrazovati. Jelikož jsou obě látky obsaženy toliko v ústrojích rostlin a zvířat, musí býti potrava živočichů nutně ústrojna. Někteří žijí neprostředně od rostlinstva; jiní mají ale zapotřebí potravy ústrojnější, masa zvířecího. Jelikož rostlině slouží za potravu látky neústrojné, z nichž tvoří látky ústrojné, stojí rostlina mezi nerostem a zvířetem. Každá jednotlivá buně je podivuhodnou dílnou přijímající suroviny a zpracující je ve výrobky, bez nichžby nebylo na zemi svobodného hnutí; jest kobkou, v kteréžto u věčné pravidelnosti stýká se nabídka s poptávkou dvou velikých říší: přírody ústrojné a neústrojné.

Látky, kteréž bylina ze země přijímá, jsou především ústrojny, a sice uhlík, vodík, kyslík a dusík. Mimo tyto přijímá

těž neústrojně, jako kostík, draslo, křemenku a vápno, kteréžto poskytují bylině potřebné pevnosti. Spálíme-li bylinu, ostane křemenka v popeli, v kteréžto lze pod drobnohledem rozeznati podobnost s buněmi dřívějšími. Látky zemské nemůže bylina požití dříve, než jsou rozpuštěny. Rozpuštění toto děje se vodou. Ta rozpouští rozličné látky rozličně. Křemen a vápenec n. p. trpí vodou méně než sádra a sůl. Přece jest působení vody na tyto méně důležité, nežli na ony, s nimiž stýká se voda daleko častěji. V způsobě páry vznáší se nad povrch zemský a hlodá na vrcholech žuly, svoru a čediče. Rozpuštěné částky tekou do údolí, kdežto se co půda úrodná usazují, anebo proudem uchvácené k moři plynou. Uvážíme-li ohromnou sílu bahna, kteréž jenom Labe ročně z Čech odnáší, snadno pochopíme, že během několika tisíciletí veškerá půda znamenitě musí se snížit. Jelikož rozličné látky půdy tížeji neb snadněji se rozpouští, děje se snižování půdy na rozličných stranách zeměkoule u větším neb menším rozměru, a během věků klesají celé země pod hladinu mořskou. Věčné rozpouštění hmoty musilo by míti za následek konečné zrušení její, kdyby prozřetelnost božská nebyla se postarala, aby vedlé zrušení činnými byly síly obnovující a aby síly rušící a tvořící působily ve věčném kruhu. *Rostlinstvo a živočišstvo vracuje u věčné pravidelnosti zemi, což jim zapůjčila.*

Viděli jsme, že byliny záležeji z větší části z uhlíku, kterýž požívají s nejdůležitější potravou svou totiž vodou uhličnatku obsahující. Byliny rostoucí ve vodě takové odcizují z ní všecku uhličnatku, tak že nemůže více rozpouštětí vápno, kteréž se pak z vody vylučuje a na bylině usazuje. Když celá rostlina takto okorala, že pro tlustou kůru nemůže více ssáti, odumírají částky zazděné, práchnivějí a jen vápno po nich ostává. Tím způsobem proměňují se zvláště v bažinách lože mechová v ložiska vápna. Bylinky nahoře ustavičně přirůstá, kdežto dolejší částky její pod vápenou kůrou práchnivějí. Ustavičné toto vápna tvoření neděje se jenom ve vodě sladké, alebrž i na dnu mořském. Voda mořská vyniká ohromným bohatstvím uhličnatky. Vápno se tu nemůže tedy tvořiti cestou naznačenou, zpotřebováním totiž uhličnatky bylinami a odlučováním vápna. Děje se tu za působením polypů, tvořících vápnnité kmeny, známé korály. Malinětí dělníčkové tito mají v těle svém mnoho síry, kterouž přijímají s vodou sádrovitou. Sádra záleží z kyseliny sírkové a země vápenné. Kyselinu sírko-

vou zpotřebují k tvoření krve; země vápenná slučuje se s uhlíkatkou dýcháním v krvi utvořenou a proměňuje se ve vápno. Miliardy zvířátek těchto pracují na jednotlivých kostrách, skládajících se ve kmeny nebo trsy, tvořící nesčíslná koraliště oceanu ano i celé ostrovy jako Maledivy a Lakedivy, ostrovy zálivu mexického a moře indickoaustralského.

Podobným způsobem tvoří křemenku nesčíslné drobnouké rostliny vodní nazvané řasy (algae). Bylinka křemenku vytvořivši odumírá a práchniví, zanechávajíc po sobě křemenkovou buňku, z nichž skládají se celé skály, jako na Kučlinské hoře u Biliny, a ložiska křemenky, jako u Oberlobe v Hanoveransku a v půdě, na kteréž stojí Berlin. Ostatní důležité látky neústrojně nahrazují se zemi spoustami odumřelého rostlinstva a živočišstva. Zruší-li se ostatkové těl rostlinných a zvířecích úplna, shnijí-li totiž nebo shoří-li, rozkládají se v původní látky uhlík, vodík, kyslík, dusík, síru a kostik, jichžto zplodiny nacházejí se v hnoji a bahně močálů, čínice bohatou potravu rostlinnou. Není-li přístup vzduchu dokonalý, jest zrušení neúplno. Ze hmoty vystupuje kyslík a vodík, a ve zbytku hromadí se ustavičně uhlík. Tak povstává mrť, mour, zetlenina, vřesovina, rašelina, hnědé a černé uhlí.

Nejenom v skrytých země vrstvách i na povrchu jejím můžeme stopovati ustavičné nahrazování látek zrušených. Prst tvořící hlavní část ornice není leč množství polozrušených zbytků rostlinných, jichž konečným rozkladem jest uhlíkatka, kterouž rostliny kořeny z vody vsávají. Právě pro tuto rostlinám nejpotřebnější potravu má prst tak velkou důležitost. Prst ale není jediným zdrojem uhlíkatky. Daleko větší množství přijímají rostliny neprostředně ze vzduchu. Jinak nemohli bychom si vysvětliti, kterak možná ujmouti se rostlině na pouhém kamení. Tak nacházíme na balvanech svoru a žuly, pokrývajících kupy Krkonoš lišejník, jenž povstal ze seménka větrem na skálu přinešeného. Z něho vyrůstá mikroskopická bylinka, žijící od uhlíkatky a čpavku vody vzdušní. Lišejníkem tím zahaleny jsou celé skály, „fialkové“, zvané od vůně své fialkové podobné. Odumíráním a práchnivěním bylinky této usazuje se prst, na nížto ujímají se rozličné mechy. Hnitím těchto přibývá prsti a ujímá se borůvčí až konečně vyrůstá černý les. Prst krmící takové množství rostlinstva povstala z onoho ohromného skladu obsahujícího 84 milionů centů uhlíkatky totiž ze vzduchu. Ze vzduchu přijímá bylina uhlíkatku buď neprostředně

listím, buď prostředně z vody pomocí kořenů. Poměny a jarokrásu chováme v čisté vodě. Na lukách našich sekáme každoročně 32 mil. centů sena a v lesích kácíme na 3 mil. sáhů dříví, aniž by tím prsti ubývalo. Naopak ustavičně jí přibývá. Ohromná zpotřeba uhličnatky musela by zponenáhla celou zásobu ztrávit, kdyby se jí nedostávalo vzduchu odjinud. Však uhličnatka přechází z těla rostlin do těla zvířat, kteráž jí ustavičně zpět vydychují. Mimo to tvoří se ustavičně tlením a hořením látek uhličnatých a proudí se z hlubších země vrstev, kde látky uhličnaté rozkladu jsou podrobeny, jako ve známé psi jeskyni u Neapole, kdež kyselina uhličitá ze země se prýšticí skládá vrstvu s několik stop vysokou, pak v jeskyni Aubenass'ké v Dep. Ardeche zvláště ale u nás v Mariánských Lázních, kdež nalézá se v množství tak nesmírném, jako nikde jinde na zemi, ani na Javě, ani v kuchyni Buddhově (Burhan Bota) v Tibetu. Množství uhličnatky takto vypářeně jest ohromno. Jenom prameny a Mofetty okolí jezera Lach'ského dávají denně k 5 mil. kostkových stop, nebo 6000 centů. U věčném kruhu pohybuje se uhličnatka ze země a vzduchu do těla rostlin, s těmito do těla živočichů a z těchto do vzduchu a země.

§. 129. Kroužení hmoty děje se po zákonu věčného zdokonalování hmoty ústrojně.

Ačkoliv pohyb od hmoty nerostní k ústrojně, od ústrojenců nižších k vyšším a rozpadávání těchto v hmotu nerostnou děje se ustavičně v kruhu, jednak nelze upírati, že během věků hmota ústrojná postupuje k výtvarům dokonalejším.

Pravdu tuto můžeme stopovati jak v říši rostlinstva, tak u dlouhé řady živočichů, zanechavších nám stopy své v skamenělinách. Čím starší vrstva, tím jednodušší ústrojí; čím mladší tím složitější a dokonalejší.

Ve spodním pásmu tvaru silurského, drobového neboli přechodního nenalézáme ani jediné rostliny zemské, nýbrž jenom řas a chaluh mořských; ze zvířat toliko nejnižších v ústrojí svém od byliny málo se lišících řádů jako polypů a j. Již ve svrchním oddělení přichází měkkýši z řádu hlavonožců a ryby. Ohromný pokrok jeví se v útvaru kamenouhelném jak co do bohatství a rozmanitosti rostlinstva tak i vyvinutého živočišstva. Tomu nasvědčují četné zkameněliny rostlin, jako přesliček, kapradin a plavuní;

rozmanité lastury a ryby mořské, jakož i síla obojživelníků. Vývoj ten pokračuje v útvaru permském, triasovém a jurském, v kterémž objevují se již rostliny rákosovité ano i stromy jehličnaté a vedlé koryšů, ryb a plazů i stopy ssaveců. Po útvaru křídovém následující třetihorní obsahuje již zkameněliny rostlin a zvířat tak vyvinutých, že se málo liší od útvaru našeho čtvrtihorního.

To platí v rovné míře o člověčenstvu. Sestupuje někdy na nižší stupeň předchůdců; však vedle slabšího povstává vždy pokolení silnější, kterémuž ono podléhá; vedlé slabého, trpného zženštilého pokračuje plémě silné, činné, mužné, a postupuje k dokonalosti, o jejížto možné výši bezpochyby nemáme ani zdání.

β) Rušba.

§. 130. α¹) Pojem rušby a sil rušebných.

Praví-li Roscher, že jest rušení hodnot (consumption) protiobrazím výroby, jest to pravda toliko co do výsledku obou činností, nikoliv ale co do účastensví činitelů při nich působících. Nebo *není hodnoty bez spolupůsobení síly lidské — bez práce; bez práce ruší se ale nesčíslné množství hodnot.* Ovšem jest ale *zpotřeba* t. j. rušení hodnot za přičinění lidského protiobrazím výroby. Nebo rovněž jako výroba děje se i zpotřeba buď pouhým působením síly lidské, buď prací podporovanou působením přírody. Roscher měl tudíž rozeznávatí mezi „consumption“ v širším (rušením) a užším (zpotřebou) smyslu. Objem, o kterýž jest pojem rušby širší nežli zpotřeba naznačuje slovo *škáza*.

Až posavad znali jsme totiž rušení hmoty, kteréž dělo se k vůli rozpoutání sil výrobných. Však rušení hmoty může míti též za následek rušení hodnot. N. p. rušením kovů do kyselin neb roztoku solí smočených vyrábí se elektřina, kteréž užíváme k telegrafování, k rovnoměrnému pohybování hodin elektrických atd. Velké množství elektřiny nalézá se ve vzduchu. Je-li jí příliš nahromaděno přeskakuje v podobě blesku k zemi a roztrfšuje na cestě své každou překážku, zapaluje látky hořlavé, taví kovy, usmrejuje lidi a zvířata; vůbec rušívá množství hodnot. Zde jest rušení hmoty, kteréž jest spolurušením hodnot; a sice:

α²) *škáza* t. j. rušení dějící se bez přičinění lidského, kamž patří n. p. též škáza jakouž působí zmatení rozumu, zemětřesení, povodeň atd. Ačkoli hmoty zničení nelze, jinak přestává býti hodnota

hodnotou, když působením sil přírodních změněno jest místo a způsobu její tak, že za nic více nestojí. Děje-li se změna tato rychle a nenadále n. p. hrom udeří a zapálí obydlí a zásoby naše, bouře stroskotá loď, nazýváme ji *zkázou, zničením*.

Je-li rušení ono zpovlovno, nazýváme je, jsou-li hodnoty rostlinné nebo zvířecí, *nemocí, tlením, zetlením, práchnivěním atd.*, jsou-li nerosty, *zvětráním, zrezavěním atd.* Mluvíme-li v případech těchto o „zpotřebě“ (consumption), jest mluva toliko obrazna. Ve smyslu skutečném jest

β²⁾ *zpotřeba* rušení hodnot dějící se za přičinění lidského. Ta jest dvojí, a sice:

α³⁾ *zpotřeba výrobná* n. p. sejeme, abychom mohli žáti;

β¹⁾ *zpotřeba nevýrobná* a sice

α²⁾ *užívání nebo upotřebení*, n. p. zabývání se uměním k vyražení svému, požívání lahůdek atd.;

β) *zmar* nebo *zmar* t. j. rušení hodnot, kteréž jest sobě účelem. N. p. panuje až podnes v Indii obyčej upalování vdov po smrti manžela, pěstování asketického ducha, tak že mnozí dávají se za živa pohřbiti. To ale není ničím proti maření životů lidských, jak děje se v Dahome říši černochoů v Guinei, jejíž hlavní město ozdobeno jest nesčíslnými lebkami na hrobech královských obětovaných!

Roscher rozeznává též zpotřebu *rozdělenou* a *společnou*. Pro první uvádí za příklad ruskočínský obchod v čaji, jehož prý byl r. 1722 toliko jediný druh, r. 1750 sedm, 1772 deset a r. 1829 již 700; pro druhou knihovnu veřejnou, kteráž při stejných výlohách užitečnější jest než deset soukromých; nebo stravodavce, kterýmž sto osobám lip bývá poslouženo, než kdyby jedenkaždý držel si zvláštního kuchaře.

Co Roscher nazývá zpotřebou rozdělenou není leč vyšetřený děj, že předměty, jimž přikládáme hodnotu, možná všelijak rozdělovati. Může se sice mluvit též o dělení předmětu zpotřebovaného nikoliv ale o dělení zpotřeby. Nebo jako nemůžeme cítiti potřeb, tak nemůžeme trpěti bolesti jeden druhého. Můžeme pracovati jedni za druhé; nemůžeme se ale dělit o unavení práce. Proto jest možné sloučení *práce* (cooperation), nikoliv ale sloučení zpotřeby. Jako na jiných místech ponechal si i zde branku, an prý zjev tento totiž dělby a sloučení zpotřeby velice se shoduje se zákony dělby práce jak co do příčiny tak co do následku. Naproti tomu soudím, že jak co do příčiny tak co do následku nejedná se zde leč o dělbu a

sloučení práce, a že smysl nadzminěného principu rozdělení a sloučení zpotřeby jest pouhý výmysl rozdílu, kteréhož v skutečnosti není.

Co se dotýče sil rušebných, sluší rozeznávati jako při výrobě: sílu lidskou a přírodní, a sice působí buď druhá sama buď jest podporována první. V případě druhém nazývá se *silou zpotřebnou*.

§. 131. β¹) Vzájemnost výroby a rušby (zvláště zpotřeby).

Někteří spisovatelé, vidouce, že působení sil vůbec, a výrobných zvláště podmíněno jest rušením hmoty, vyslovili náhled, že zpotřeba (consumption, consomption) jest výrobou. Zdá se, že se té chyby dopustil sám Carey, vysloviv větu: „Každá zpotřeba jest výrobou.“ Však sluší uvážiti, že bere Carey výrobu přírody ve smyslu činnosti přírody vůbec, a slovo zpotřebu ve smyslu rušení n. p. ložky, luku, půdy, vzduchu ano i člověka, jehož dokonání pouti vezdejší není přece zpotřebou, nýbrž zničením silami přírodními. Užívaje slovo zpotřeby ve smyslu tomto jest Carey ovšem oprávněn k výroku: „Každá zpotřeba jest výrobou.“ Velmi by ale pochybil, kdož by se držel výroku toho, herá zpotřebu ve vlastním slova smyslu. Nebo ačkoli bývá zpotřeba zároveň počátkem výroby, přece nelze stotožňovati oba rozdílné pojmy. Kdyby byla každá zpotřeba výrobou, musela by býti výrobou též zpotřeba nevýrobná. Spolu sluší uvážiti, že jest zpotřeba valného počtu hodnot *účelem* hospodaření n. p. zpotřeba hodnot potravních. Kdyby ale každá zpotřeba měla býti výrobou a člověk tudíž prostředkem její, bylo by přemístěno těžiště hospodářství, kterýmž jest konečné uspokojení hospodáře.

Ačkoli nesmíme stotožňovati různých pojmů, přece musí hospodář přihlížeti při výrobě zároveň i k zpotřebě. Nebo

1. zpotřeba jest měrou výroby. Nebo výroba jest spojena s nákladem; a nákladu nevynaloží zajisté nikdo většího nežli pro zpotřebu uzná za nutno. Zapotřebí uzná n. p. množství paliva tím většího, čím více ho zapotřebí jest k rozpoutání upoutané v něm síly výrobné, tepla. Vzájemnost výroby a zpotřeby jeví se

2. v tom, že udržení rovnováhy mezi výrobou a zpotřebou jest podmínkou trvalého blahobytu. Zpotřeba, kterouž činnost hospodářská nutně vymáhá, jest největšina, ku kteréž síla zpotřebná ustavičně směřuje. Čím více se obmezuje a potlačuje, tím více

se napíná, a jak mile ustal tlak, vymrští a vyrovná se rozdíl mezi zpotřebou nutnou a skutečnou. Čím menší rozdíl tento, tím menší jest poruch hospodářský, jakýž má v zápětí náhlé vracení se zpotřeby až posavad obmezované k nutné míře své: k největší.

Jelikož souvisí výroba a zpotřeba tak úzce již v hospodářství konavém, nesmíme, nechceme-li upadnouti v mnohé omyly, oddělovati je ani v naučeném. *Pročez chybuje největší část ekonomistů, pojednávajících o výrobě a zpotřebě zvláště. Ani Smith ani Carey tak neučinili.* Smith jedná o výrobě a dělbě práce. To však nepostačilo Say'ovi; cítil potřebu k dvěma těmto oddělením klassickým přilepiti nauku o zpotřebě, a celá řada ekonomistů až na tento den úsilně se namáhá, aby něco našla, čím by vyplnila nevyhnutelnou kapitolu o zpotřebě. Obyčejně jedná se tam o skvostnosti, o zaopatření, chudiny, a vůbec o předmětech, k nimž se ohled musí bráti již při výrobě a mnohdy též o všeličemž což nepatří do soustavy hospodářství politického.

γ) O silách rušebných zvláště.

§. 132 α²) O rušebné síle zvláště.

Síly přírodní, s kterýmiž člověk divy činí, pakli s nimi spojuje důmysl svůj, bývají hroznými rušiteli blahobytu jeho, rozpoutají-li se k rušení hodnot. Působí-li samy, nazýváme účinek jejich *zkázou*. Pozorujme přede vším zkázu, kterouž trpívá

α³) povrch země a sice

α⁴) kůra zemská. Tu jsou zkázonosny:

α⁵) *ledovci*, zpvlovné to ale stále hodnot rušitelé. Čím mocnější jsou, tím hlouběji sklouzají se do údolí, jako Grindelwaldský a Gornerský, kteréž se octly na ornici 3000 stop nad mořem. Když vidíme ledové jehlance vyčnívati z bohatého lesa jedlového, nebo spoustu ledu ležeti uprostřed bujné louky ano na poli mezi zlatými klasy, nepochybujeme o zkázonosnosti ledovců.

β⁵) *Sněžiny* přinášeji zkázu všemu, což jim v cestě leží a sice nejvíce tlakem vzduchu, jež rychlý pád jejich má za následek. Ten bývá tak strašným, že vyvracuje celé lesy, a do povětrí vyhazuje skály a stavení. Jediná sněžina pokryla v pobočném údolí Walliském plochu 2400 stop délky, 1000 stop šířky a 150 stop výšky, rozházela trámy stavení po údolí na ¼ hodiny

dálky, zatarasila některá jiná údolí, zasypala jezera, kteráž z břehů vystoupivše způsobila velké spustošení.

γ⁵⁾ *Sesouvání a sklzování hor* přinášívá zkázu krásným údolím. V dávném věku bylo takto pohřbeno jižně od Piacenzy ležící město římské Velleja. Nalezeno r. 1747 pod ssutinami 20 stop mocnými. R. 1618 byly pohřbeny vesnice Pinra a Chilan na jižním spádu Alp u Chiavenny horou Konto, a 2 září r. 1806 přišla na zkázu vesnice Lowery s několika dvorci. Jenom ve Švýcarsku počítá se na 150 sesutin.

δ⁵⁾ *Sopky*. Tyto pojišťovací zámyčky kory zemské, jak je nazývá Humboldt, jsou záhubny především *popelom*, jež vyhazují v takovém množství, že proměňují den v tmavou noc. Daleko pokrývá a spustošuje role a hubí rostlinstvo, že i hlad mnohdy způsobil. Padává též s deštěm jako vázké těsto, a usadiv se na listí a ratolestech zničuje všechny osady a prolamuje tíží svou mnoho střech. Zkázonosné jsou též *proudy vody a bahna*, dílem povstalé náhlým rozpuštěním sněhu a ledu na temenech hor sopečných ležícího, jako zpustošeny jsou několikrátě stráně Aetny na několik mil a na Islandu 50 mil kolem sopky Kategliy; dílem vylévající se z jícnu sopek a naplňující stavení, jako r. 1822 Galunguny vychrtil takové množství bahna, že zničené jest 114 vesnic a bohatá vřkolní krajina. Nejděsnějším výjevem činnosti sopečné jest ale lávový proud, jenž vystupuje z vnitra země a vylévaje se přes kraj jícnu, hubí vše co v cestě nalézá.

ε⁵⁾ *Zemětřesení* povstávající proměňováním vody vniklé ke zhroucení obsahu sopek v páru neodolatelné rozpínavosti, kteráž úsilím se rozširující otfásává krajinami, zeměmi ano celými světa díly. Hružypné zemětřesení Lissabonské dne Všech Svatých r. 1755 zničilo v několika minutách celé krásné město a pohrobilo 20.000 lidí v ssutinách. Roku 1783 přišlo na zkázu město Messina a 400 měst a vesnic Calabrejských a asi 100.000 lidí. Na zelený čtvrtek r. 1812 vzalo zemětřesením zkázu město Caracas, pod jehožto ssutinami pohřbeno jest asi 10.000 obyvatelů. Mimo tato utrpěla zemětřesením nesmírných škod Jamaica, St. Domingo, Quito, Riocamba, Chile, Nová Granada, Antilly a zvláště Syrie za Justiniana, kde v městech na Orontu ležících k 200.000 lidí bylo pobito. To dostačí, abychom si učinili poněti o zkáze, jakou hrůzypným zjevem tímto berou lidé na majetku a životu.

γ⁵) *Ponořování země.* V krajinách, jejichž vnady rajske přilákaly člověka, aby se v nich usadil a hospodářství zavedl, rozštěpuje se jedním rázem pod nohama půda a šklebíci se propast pohlcuje ho i s příbytkem a statky jeho. Rozsedne-li opět vyhazuje což bylo pohlceno s vodou, pískem a bahnem, proměňujíc utěšené sady v poušť. Někdy zmizí celý ostrov, nezanechaje ani stopy po tisících obyvatelů zničených. Právě dnes přinesl podmořský telegraf strašlivou zvěst z Ameriky, že propadl se ostrov Tortola do hlubiny mořské. Tak snad jedním okamžikem zničeno 10.000 životů lidských a 5 čtverečných mil rozsáhlé a úrodné půdy.

Zkázonosnou bývá blahobytu lidskému též

β³) říše vzduchu, a sice především

α⁴) *vichry*, kteréž rozrývají moře zdvíhajíce vlny jeho k oblakům, kácejí lesy, odnášejí střechy ano vyvracují základy i příbytky. Tak bylo zničeno r. 1825 Basseterre na Guadeloupu a r. 1837 v přístavu Puerto-Rickém 33 zakotvených korábů a 250 stavení v St. Bartholomé, a nedávno spustošen Sv. Tomáš, ostrov západoindický. Nejohroženější jsou Hworicanes v Západní Indii, Papagallos Střední Ameriky, Tornados a Trovados v Africe. Mimo to škodí vichry trvale tím, že odmetají zkyřčené částky vroholi hor, na nichž by ujmouti mohlo se rostlinstvo. Tak jest planina Karstu nad Terstem od divoké bory jako smetena; a dvoutisíciletý písek a popel nebyl s to zahaliti Torre del Filosofo na Piana del Lago sopky Aetny.

β⁴) *Děšť*, jenž v ohromném množství v některých krajinách horkého pásma na zem padá, jest v mnohém ohledu velice škodliv. Knihy jsou tam za jeden nebo 2 dny pokryty plesnivinou; jak to asi musí vypadati s knihovnamí! Železo v několika dnech okyličuje; jaká překážka pro stroje!

γ⁴) *Bouřky* bývají zkázonosny bleskem, jenž zapaluje tělesa hořlavá jako střechy, lesy, lodě a j., rozráží špatné elektrovodiče jako zdi, jejichž kamení na 150 stop vyráží; omračuje a usmrčuje zvířata i lidi a j.

δ⁴) *Krupobití* bývá zkázonosno osení a zahradám. Jak veliké škody může způsobiti, okázalo se 13. července 1788. Od Pyrenejí vytáhly až dvě míle čítající pruhy, ženouce se k severovýchodu až k baltickému moři, a zpustošily jenom ve Francii přes tisíce osad. U nás velice trpí kroupami krajiny kolem Mšena a Kaplice

ležící, že ani ústavy pojišťující chuti nemají přijímati pojištění proti nim. Konečně uvádím:

ε⁴) *smrště*, známé to v podobě kůžele nahromaděné točící se a rychle pokračující spousty páry, kteréž vyvracují, listí zbavují a rozrážejí stromy, kácí domy, odnášejíce střechy jejich, vytrhují dlažbu, zničují a lámou vše, co jim v cestě leží, přinášejíce někdy spousty deště a krupobití. Dne 18. června 1839 spustošila smršť zámek Chatenayský. Nejsilnější stromy byly na 1000, trámy a cihly na 1500 stop mrštěny. Stromů v cestě stojících vypařila se všechna vlhkost, a dřevo bylo tak vysušeno, jako kdyby bylo po 24 hodin 42° tepla.

β²) O rušebné síle lidské čili o síle zpotřebné zvláště.

§. 133. α³) O síle výrobně zpotřebné.

Vedle přírody jest druhým činitelem rušby činnost lidská. Rušbu za spolupůsobení lidského nazval jsem zpotřebou, kteréžto seznali jsme dva druhy a sice výrobnou a nevýrobnou. Jako zanáší se v hospodářství společenském největší lidstva část toliko zpotřebou výrobnou, tak bylo i hospodáři osamělému zpotřebovati největší hodnot část toliko výrobně. Nebo zápor jaký leží v přirozenosti naší, jevil se v úplné příkrostiti své již u člověka osamělého: nepřekonatelný pud k nadvládě nad přírodou a nekonečná obmezenost sil jedince. Člověk osamělý musí napínati všech sil, aby nepodlehł mocnostem přírody. Ne k vůli radostem života, nýbrž k dobývání potřeby vezdejší, jest mu napínati čiv a svalů těla svého. Sílu svalů vynakládá na obdělávání půdy, zasívání, sklízení, mletí, připravování pokrmů; aby vyráběl opět sílu svalů. Kruh tento, kde zpotřeba výrobná má za účel výrobu hodnot stejnorodých, jest základem, na němž pak staví se, jak *Dühring* dobře porovnal, v podobě křivky šroubové kruhy výroby dokonalejší výš a výše, an ustavičně ustupuje podíl přírody, až ji ukončí nejušlechtlejší výroba, totiž: ducha lidského. Napřed bylo vyráběti paliva, drasla, prachu křemenového, vápenného, sanitrového, nežli bylo možná zpotřebou jich vyráběti sklo. Výroba skla musí zase předcházeti, nežli může se zpotřebou jeho zhotoviti nástrojů, kteréž člověku odhalují tajemství světa, kteréž otvírají mu nejenom říši velikosti a nekonečnosti, alebrž nové světy v nepatrném prášku! Obdivujeme-li úspěchy Koperníkovy,

Keplerovy, Galileovy a j. nezapomeňme, že plody péra jejich jsou proměněné plody kladiva a sekyry, že výroba mužů těchto uzavírá nejvyšší kruh křivky šroubové probíhající kruhy výrob rozmanitých až na nízkou výrobu hospodáře les mýtického a půdu vzdělávajícího, a že jest to úlohou zpotřeby výrobné tvořiti přechod z kruhu výroby druhu nižšího k vyššímu.

§. 134. β³) O síle nevýrobně zpotřebné.

Nemenší důležitost než zpotřeba výrobná má zpotřeba nevýrobná; ačkoliv o ní mnozí ekonomisti až posavad ani zdání nemají, vyhýbajíce se jí jako zjevu blahobytu naprosto se přičicimu. A přece jest to jenom rozsáhlost zpotřeby nevýrobné a nikoliv zpotřeby výrobné, kteráž svědčí o stupni blahobytu našeho. Pokavad stojí hospodář na stupni tom, že výroba v té míře musí se opětovati, v jaké se hodnoty zpotřebují, jest hospodář otrokem výroby. Nesmí zpotřebovati, aniž by nevyráběl. Nesmí vybirati krmi, aniž vyhledávati pohodlnosti v obydlí, oděvu a ostatních potřebách; musí užívati jich toliko k sesílení a obraně těla. Sotva dá se mysleti, že by mohl člověk ruky neozbrojiv povzněsti se kdy ze stavu poroby takové. Podaři-li se mu to poněkud a může-li zpotřebiti aniž by vyráběl, tu teprvé počíná život jeho důstojnější. Nebo tehdy dopracoval se teprvé prázdně k blahobytu nevyhnutelně potřebné, za kteréž mu lze bezstarostně prožiti nějakou dobu života svého a obraceti ducha k vyšší činnosti duševní. Kdož tedy myslí, že pojistí se blahobytem tím spíše, čím výrobnější jest veškerá zpotřeba, ten jest naprosto na omylu.

Nebo blahobytem nezakládá se toliko na hojnosti výrobků. Člověk není toliko maso a kosti; v chatrném stánku tomto bydlí duch, jenž činí těž nároky, jež se musejí uspokojiti. Vše co na člověku jest krásného, šlechetného a velikolepého, jest majetkem důstojnější stránky této. Ano možná říci, že člověk počíná býti člověkem teprvé, když začíná všímati si a pěstovati ducha svého. K tomu ale potřebuje nevyhnutelně prázdně, a jelikož prázdneň jest podmíněna zpotřebou nevýrobnou, proto jest zpotřeba nevýrobná měrou blahobytu.

Vyšetřiv vzájemnost výroby a rušby vyložíme ještě v článku následujícím :

8) Poměr síly výrobné k zpotřebné.

§. 135. Nadbytečný a nedostatečný.

Poměr tento jest pro vědu naši důležitější, nežli poměr síly výrobné k rušebné vůbec. Nebo přírodní síly zákásonosné podléhají více méně náhodě nebo líp řečeno nezměnitelným zákonům přírodním, jichž škodný vliv odstraniti lze toliko prostředky zápornými; kdežto síla zpotřebná, ačkoli ve všeobecnosti též zákásonům pevným podléhající, přece přístupna jest činnému působení vědy, kteráž v libovolnosti jedineců dosti široké nalézá pole.

Sílu zpotřebnou nazývám naproti silám výrobným spůsoblost činnosti lidské k rušení hodnot, buď výrobnému nebo nevýrobnému. Ačkoli potkávají se obě síly v jednom bodu, totiž v hodnotě, kterouž vzhledem k síle výrobné nazývám *výrobkem*, vzhledem k síle zpotřebné *zpotřebkem*; vycházejí přece z rozličných točen: síla zpotřebná od poptávky; síla výrobná od nabídky. Jak mile započalo působení zpotřebné, napíná se síla výrobná k žádoucímu účinku. V okamžení uspokojení vyrovnaly se účinky obou; síla výrobná a zpotřebná jest v rovnováze. Rovnováha jest ale dvoji a sice v pohybu a klidu. Rovnováha v klidu nikterak není žádoucí pro pokrok hospodářský. Nebo nezvyšuje-li se zpotřeba, schází podnět k rozšíření výroby — k pokroku hospodářství. V případě tomto byla by, pokračujeme-li v období, síla výrobná a zpotřebná v poměru statickém. Zvýší-li se ale síla zpotřebná, jedná se o to, zda-li jest schopna zvýšení též síla výrobná. Jako lokomotiva doběhší přikráho místa dráhy stejnou rychlostí dále ubíhá, dostaneli se síle její přiměřeného zvýšení; tak ostávají v rovnováze obě síly výrobná i zpotřebná, pakli síla výrobná zároveň se zvýší se zpotřebnou.

Hospodáře, jehož síla výrobná a zpotřebná jsou v rovnováze buďsi pohybu, buďsi klidu, nazýváme *možným*, poněvadž může v rovnováze udržeti obou sil; *dostatečným*, poněvadž síla jeho výrobná dostačuje zpotřebné; též *zámožným*, *majetným*, *mohovitým*. Kohož síla výrobná nedostačuje zpotřebné nazývám *nemožným*, *nedostatečným*, *nezámožným*, *chudým*, *chudobným*, *nuzným*, *ubohým*, *potřebným*.

Kdo silou výrobnou předčí nad zpotřebnou, toho nazývám *nadbytečným*, *bohatým*. Nadbytečný a bohatý jsou souslova. *Bohatým* nazývá Slovan nadbytečného, chtěje vyznačiti, že mu Bůh

více požehnal nežli jiným (všimni si kořene *bog*, v sanskritu *bhaga*, znamenajícího blaho, štěstí a moc, a společného slovu „Bůh“); oproti tomu užívá germán a román pro pojem ten slova reich, richesse, ricco, ricos atd., tvořeného z kořene *rik* znamenajícího *výboj*! Daly by se založiti na tom zajímavé úvahy vzhledem k vývoji společenských poměrů národů slovanských a germansko-romanských, pro kteréž zde ovšem místa není.

K vůli onomu na porovnání s jinými zakládajícímu ve významu slova „bohatý“, hodí se pro hospodářství osamělé líp název „nadbytečný“; proto užívám v člancích následujících názvu tohoto méně běžného, však důsledného.

O nadbytečnosti zvláště.

§. 136. Pojem.

Z poměru síly výrobné k zpotřebné vyplývá, že jest *nadbytečnost neboli bohatost stav toho, jehož síla výrobná předčí nad zpotřebnou*. Výměr tento, jehož dodělali jsme se matematickým odměřením sil o stavu hospodářství osamělého rozhodujících, má nám býti jistým vodítkem v labyrintu náhledů vyslovených o podstatě pojmu právě vyloženého od rozličných spisovatelů hospodářství politického. Bohatost sluší rozeznávati od *bohatství*, kterýmžto slovem označujeme jmění (J) zpotřebu (S) převyšující ($J > S$). Jako bohatý stojí naproti nedostatečnému, tak stojí bohatství naproti nedostatku. Nedostatek jest tam, kdež jest jmění menší zpotřeby ($J < S$); dostatek, kdež se shodují ($J = S$). Bohatství a nadbytek jsou souřadná slova, lišící se jako nadzminěné bohatý a nadbytečný. Při příležitosti této nemohu utajiti pocit radostný nad bohatostí a spůsobností jazyka našeho k pěstování věd. Mám před sebou literaturu anglickou, francouzskou, vlaskou, španělskou a německou, však ani jeden z jazyků těchto není schopen té určitosti k označování pojmů, jako krásný jazyk náš! Jak dvojsmyslně jest francouzské „richesse!“ Brzy znamená statek, brzy bohatství, brzy zase blahobyť atd. To též platí o ostatních.

Co do náhledu o podstatě pojmů nadzminěných liší se ode mne nemálo ekonomisti rozličných škol.

Adam Smith nazval hospodáře chudým nebo bohatým dle toho, zda-li má méně či více věcí užitečných k užívání. Nepodav jistého výměru pojmu bohatosti přivedl stoupence své do

nemalých rozpaků. Myslím, že by to býval učinil, kdyby byl před-
vidal, co všechno v nevinném pojmu nalézti možná, když se jen
nalézti chce. Neschopni pokračovati na naznačené od mistra cestě,
obmezili se na rozmívání a rozbídní práce jeho, což nazývali
doplňováním a na překrucování náhledů jeho, což jmenovali zdo-
konalováním. Platí-li to o hospodářství politickém vůbec platí to
zvláště vzhledem k pojmu bohatství! Přišlo to tak daleko, že ne-
ostýcháno se tvrditi, že dluhy jsou bohatstvím. Uvážím-li, že zá-
konodárcové hledávali poučení v kompendiích ekonomistů zajisté
nepochybím, pravím-li, že činnost ekonomistů byla v mnohém
ohledu vývoji hospodářství jak občanského tak státního osud-
nou. Jisto jest, že by státní dluh Anglie nikdy nebyl tak
vzrostl, kdyby byli nepostarali se ekonomisti angličtí o rozšíření
náhledu, že dluhy jsou bohatstvím. To postačí vzbuditi pozornost
na důležitost pravého ponětí o bohatství a vybízí nás všimati
si zajímavých náhledů proslulých ekonomistů.

J. B. Say pravi, že bohatství (*richesse*) jest v rovném po-
měru s hodnotou. Jest prý velko, je-li prý počet hodnot, z nichž
záleží, značen; malo, je-li počet ten malý. Proti němu vystoupil

Ricardo, kterýž tvrdil, že bohatství znamená užitek. Ačkoliv
ani jeden ani druhý na pravdu uhoditi nemohli, dokud nerozezná-
vali bohatost od bohatství, přece jest *Ricardo* pravdě blíže než
Say. Nebo z nauky o hodnotách známo, že výše hodnot nikterak
nemůže býti důkazem blahobytu. Naopak blahobyt zakládá se na
klesání hodnot a na vzrůstu užitku. Kdyby se celá síla oněch
16 mil. centů kamenného uhlí v ceně asi 3 mil. zl. v Čechách
ročně dobývaného vyvezla do země tak vzdálené, že by tam hodnota
jeho na 6 mil. vzrostla, vzrostlo by snad bohatství tamnější proto
výše, nežli u nás? První sklo, jimž okrášlovali Fenikové jídelny
a zhotovovali nádoby, pokládané po mnoha století za nejskvost-
nější okrasu paláců královských, z něhož vyráběny jsou poháry,
jichž křišťálovou průzračností pyšnil se někdy nádherný Říman,
mělo tak velikou hodnotu, že světovládní velmožové římskí neužili
ho k osvětlení oken, chráníce příbytky své před zimou a deštěm
pletivem proutí vrbového anebo dřevěnou okenicí. Nyní kde hodnota
jeho sklesla tak, že chatř zebračkova má skleněné okénko, při-
spívá snad proto méně k bohatství, nežli tehdá? *Say* pochybil,
že hledal bohatství ve vstoupání hodnot, proti čemuž opřel se
Ricardo všim právem.

Saint-Chamans rozeznává bohatství užitku (*richesse de jouissance*) od bohatství hodnot (*richesse de valeur*). První jest soubor výrobků užitečných; druhé soubor buď platnot buď toliko hodnot. Toliko druhými zanáší prý se hospodářství politické; jenom těchto může si všimati vláda. Nuže to by byl recept pro vládu poručenskou! Hodnota roste nákladem, náklad překážkami: proto klad', vládo, výrobě překážky, porostou hodnoty a růsti bude bohatství. V díle jeho str. 438 stojí černé na bílém „výměna usnadňuje lidem prostředky k nabývání bohatství užitku: proto kladmež překážky výměně!“ Parní stroje usnadňují výrobu; „žehnejme drahotě topiva, kteréž překáží rozšířování jich“ (str. 263). Nejvydatnější zdroj bohatství našel ale v něčem, v čemž by ho zajisté nikdo z nás nebyl hledal — v ohni. Souhlasí s náhledem Angličana Petty majícího požár Londýnský, jenž zničil tři čtvrtě města, za pramen nesmírného bohatství! N. p. uvádí prospěch prodáváčů staviva, výdělek dělníků a t. d.

Bedřich Bastiat rozeznává bohatství skutečné (*La Richesse effective*) neboli součet užitků, kteréž poskytuje společnosti práce lidská přírodou podporovaná, od bohatství vztažného (*La Richesse relative*), t. j. podílu (*quote — part*) poměrného, kterýž má jeden každý na bohatství všeobecném. Rozvržení to není nic jiného než rozvržení v bohatství státní a soukromé.

Carey vykládá *bohatství* co moc užívání povždy bezplatných služeb přírody, opíraje se proti způsobu měření bohatství jedineč dle hodnoty držby jejích. Činí rozdíl mezi bohatstvím pozitivním t. j. mocí, jakouž vykonává, a relativním t. j. silou práce, jakouž by jiní vynaložiti musili, aby došli téže moci. Kdo má dům poskytující mu obydlí, a pozemek dávající mu pokrm a oděv, ten má bohatství pozitivné. Chtěje ustanoviti cenu, za kterouž by se vzdal tohoto jmění svého, vypočítal by sílu práce, kteráž by opatřila jiným podobnou držbu. Práce tato byla by měřítkem při porovnávání bohatství jeho s jinými; byla by bohatstvím jeho relativním. Zkrátka: Bohatství pozitivné záleží v moci nad přírodou; relativné měří se porovnáním své vlastní s moci jiných. Uvedu-li laskavému čtenáři v paměť, že Carey vykládá užitek co míru vlády člověka nad přírodou, souhlasiti bude se mnou, že Carey přišel k témuž výsledku jako já. ~~Nebo co jiného jest bohatství jeho pozitivné, než co nazval jsem nadbytečností a bohatství jeho relativné, než co pojmenoval jsem bohatostí? Kdo vytrval se mnou na sucho-~~

párné cestě náuky o hodnotách a přečtl, co jsem pověděl o poměru síly výrobné k zpotřebné, shledá, porovnáje to s větami Careyovými, že se nejedná snad o pouhou změnu názvů, alebrž přesvědčí se, že kdežto já dodělal se náhledů pronesených odvozováním přísně logickým ze základních vět vlastní soustavy své, neostýchal se Carey, kráčeje cestou myslitelů velikých, věty, o jichž zdravém obsahu nepochyboval, pouze předejmouti.

§. 137. Pečujme více o bohatost než o bohatství.

Nadbytečnost a bohatost jest pro nás pojem daleko důležitější nežli nadbytek a bohatství. Nebo můžeme míti veliké bohatství; nejsme-li ale nadbytečnými, můžeme schudnouti. Máme-li nedostatek jsouce nadbytečnými, závisí zbohatnutí na vůli naší. Důležitosti rozdílu bohatosti a bohatství byl si dobře vědom A. Smith. Nadepsal dílo své „o povaze a původu bohatství národů;“ a nikoliv o *bohatství* národů. Však v tom, což udává za původ bohatství, velice se zmylil. Jest prý jím práce. Pravda, že „bez práce není ovoce,“ že „bez díla není jídla,“ že „kdo chce ryby jísti, musí se zmokřiti;“ však zná to prostý lid a není k tomu zapotřebi teprvé bádání hospodáře politického. Ba lid zná i více. Řikává, že „kůň, kterýž ovsu dobývá, nejméně ho jí.“ Či nebylo národů, kteříž při nejpilnější práci zahynuli? Či nenapravuje se nejvíce právě ta třída, kteráž nikdy k bohatství nepřichází? Proto měl Smith udati za původ bohatství národů to, což skutečně zavádí stav, kdež síla výrobná předčí nad zpotřebnou: pokrok totiž ducha lidského. Pokrokem ducha postupoval člověk k poznávání užitečnosti a hodnoty a krácel k výrobě. Jen pokrok ducha rozhodoval o stupni síly výrobné a o poměru jejím k zpotřebné. Jen síly výrobné obnovovaly a nahrazovaly hodnoty porušené a zpotřeбенé. Jen převaha síly výrobné nad zpotřebnou zabezpečuje národu bohatství. Válka Severní Ameriky za svobodu stála národ na sta milionů, však nadbytečnost osvobozením země pojištěná zabezpečila zemi blahobyť, od okamžení nabyté svobody ustavičně rostoucí. Jak makavě osvědčila se pravda slov těchto po zlomení vzpoury států otrockých! Miliardy tolarů obnáší státní dluh, a přece splácí se tak rychle, že zůstane-li mír neporušen během několika roků nebude po něm stopy. A což mám říci o staleté trpitelce drahé vlasti své? Celé tisíciletí bylo jí odražeti nájezdy nepřátel; celý

svět vyslal proti ní nejuživější roty své; válkou třicítiletou spu-
tošena země tak, že ostala z několika milionů hrstka žebráků!
A čím jsou Čechy? Jedním z nejbohatších států evropských. Po-
rovnejme s nimi stát vládnoucí někdy zeměmi, v nichž slunce
nezapadalo, slynuvši bohatstvím, že mohl vypraviti největší loďstva
k podmanění velikých národů — Španěly; proč klesly s výše bo-
hatství do propasti chudoby a bídy? Poněvadž v nadbytku zapo-
měly na pěstování sil výrobných, poněvadž klesla nadbytečnost
jejich.

Dokázav, že sluší pečovati raději o bohatost nežli o bohat-
ství, musím zodpověditi též otázku, „zdali možná, aby hospodář
osamělý za doby práce neozbrojené k bohatosti dospěl?“ Odpovídám
z předu že nikoliv; nýbrž že:

§. 138. Bohatost vymáhá ozbrojení práce.

Bez nástrojů loveckých nedokáže hospodář osamělý buď
naprosto ničehož, buď ostane otrokem výroby. Má-li vyrobiti více
než zpotřebuje, nezbyvá leč ozbrojiti páži palicí, kopím, prakem,
lukem, šípem a j. To platí též o rolnictví prahospodářově. Vida
jak matka země mnohonásobně navrácuje zrní jí svěšené, přál si
chovati rostliny plodonosné. Jsa pánem všech pozemků, kterýchž
dotkla se noha jeho, mohl si zvoliti půdu, jakáž nelépe se mu
hodila. Hledá půdu úrodnou. Čím úrodnější, tím nepřístupnější.
Zvláště v krajině teplého podnebí, kde jediné možnost výroby
práce neozbrojené mysliti si lze, pokrývá půdu bujně rostlinstvo.
Ohromné stromy oděné květem rozmanitých lianů vysílají na
vše strany mohutné kmeny ověncené rostlinami příživnými, kteréž
spojující se s křovím nižším, tvoří huštinu neproniknutelnou. Po-
kouší se o to, aby si připravil kousek půdy k setí, a počíná vy-
trhávati kapradí, balanofory a cytiney. Sotva však dokončil, již
vyrůstá plevel nový, a nežby opětoval práci Sisypovu vyhledává
raději půdu hubenou. Opouští údolí, úrodné poměří, břeh jezer
a řek, a vstupuje na stráň a planinu horskou, kdež zasívá símě
Vesnino. Starostlivá pěstitelka, máti země, stará se pečlivě o své
dítky, napájí a odívá je, a když je odchovala přichází hospodář,
aby je přijal a odevzdal jí svěšence nové. Dobrá matka vždy
jest hotova k nové plodné práci, *jest-li se jí úplně nahradí výlohy
práce předešlé*. Má-li dáti nový škrob, cukr, klovatiny, oleje, dřevo

a t. d., musí míti nahrazenou vodu, soli, kyselinu uhličitou, ěpavek a ostatní látky nerostní, kteréž vynaložila na žeň předešlou. Vy-sílení a sesílení střídati se musí pravidelně. Ani jedinou sebe ne-patrnější látku nesmíme zůstatí dlužní, sice nevydá konečně plodu, jenž na látku onu jest odkázán.

Osamělý hospodář musil tedy půdu mrviti, pakli měla pra-videlně ploditi. Především musel obrátiti strniště, aby shnilo a vyhubil se plevel; pak zkypřiti půdu, aby otevřely se části její účinkování vzduchu a slunce. To vše vyžadovalo nástroje. Nástrojů potřeboval ale tím více, čím více chtěl vyráběti nad zpotřebu. Nebo pak musel obdělávati půdu bujnější, ku kteréž mu bylo přikročiti ohněm a sekerou. Oheň trávil rychlostí větru nepřehledné krajiny travou a rákosím porostlé a pod ranami sekery skláněla se nebe-tyčná jedle. Čím více se nástroje zdokonalovaly, tím hlouběji mohl sestupovati do údolí, tím úrodnější půdu vzdělávati, tím vyšší těšiti se bohatosti.

Bez nástrojů ale čili bez ozbrojení práce nemohl se nikdy státi bohatým.

B. Práce ozbrojená v boji s přírodou,

čili:

náuka o kapitálu.

§. 139. Pojem kapitálu.

Že člověk záhy již ruku svou ozbrojil, o tom svědčí pozorování živobyťí divocha austrálského, představujícího nám tvora nej-dokonalejšího na stupni vývoje nejnižším.

Prvním nástrojem byl asi kyj a kámen. Kyj byl pak pře-tvořen v palici a hrot, palice v kladivo a sekeru. Ostré brany ka-menů zvláště křemenů a některých tvarů sopečných, jako n. p. co sklo ostrého obsidianu, vedly bez pochyby k vynálezu nože, kterýž prodloužením proměnil se v meč a dýku. Z řezavých ná-strojů utvořen rýč, lopata a pluh. Původní nástroje tyto, jimiž člověk z nevolníka přírody znenáhla povyšoval se za podmanitele jejího, zdokonovaly se během věkův. Viz n. p. pluh, kterýmž byl původně ohnutý, hákovitý kmen. Pluh zdokonalil se značně po-stavením na kola a připojením radlice, jak byl užíván již u starých Řeků. Později byla vynalezena polyblivá ploužeň, tak že orač